

बभ्राडु जल्लाको छबिसपाथलभेरा र दुर्गथली गाउँपाललकामा प्रचललत लुककथाको
अध्ययन

त्रलभुवन वलशुववलद्यालय मानवलकी तथा सामाजलक शासुत्र सङुकाय अरुतुगत नेपाली
वलभाग सुनातकुतर तह दुवलतीय वरुषकु लुकसाहित्य र अध्ययनपत्र (५४०-७) कु आंशलक प्रयुकनका
नलमित प्रसुतुत

अध्ययन पत्र

२०७६

अध्ययनकर्ता

दीपक पुजारा

त्रल. वल. दर्ता नं : ९-२-२७क-१०४४-२००६

परीक्षा रोल नं. : ९६२०१०६

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको लोकसाहित्य र अध्ययनपत्र (५४०-७) को आंशिक प्रयोजनका निमित्त प्रस्तुत “बझाङ जिल्लाको छविसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिकामा प्रचलित लोककथाको अध्ययन” शीर्षकको अध्ययनपत्र मैले आदरणीय गुरु मोतीलाल पराजुलीको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यस अध्ययनपत्र लागि आफ्नो महत्त्वपूर्ण समय दिई आवश्यक सल्लाह, सुझाव र मार्गनिर्देशन गर्नु हुने मेरा अध्ययनपत्र निर्देशक श्रद्धेय गुरुप्रति म हार्दिक आभार एवम् कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत अध्ययनको प्रस्ताव स्वीकृत गर्न आवश्यक सहयोग पुऱ्याउनु हुने विभागका अन्य गुरुजनहरूमा आभार व्यक्त गर्दछु ।

यस अध्ययनकार्यलाई सफल बनाउन आफूसँग बौद्धिक सम्पत्तिका रूपमा रहेको लोककथा कुनै भन्भट नमानी उपलब्ध गराइदिने मेरा आदरणीय लोककथाका सर्जकहरूप्रति हृदयदेखि नै हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । आफ्ना विभिन्न समस्या तथा अप्ठ्यारालाई थाती राख्दै शिक्षाको यो स्तरसम्म ल्याई पुऱ्याउन अतुलनीय भूमिका निभाउनु हुन पुजनीय पिता स्व : पर्मा पुजारा माता स्व: जसुदेवी पुजारा, आदरणीय दाइहरू हृदय पुजारा र चक्र पुजाराप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसै गरी अध्ययनपत्रलाई आफ्नो परिश्रम लगाएर टङ्गन गर्ने भतिज कृष्णराज पुजारालाई पनि विशेष धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । यसरी अन्त्यमा अध्ययनकार्यलाई सफल बनाउन सहयोग गर्न हुने सम्पूर्ण मित्रजन तथा शुभेच्छुकप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

अध्ययन कर्ता

.....

दीपक पुजारा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद

अध्ययनपत्रको परिचय

	पृष्ठ नं.
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्याकथन	१
१.३ अध्ययनपत्रको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ अध्ययनपत्रको औचित्य र महत्व	५
१.६ अध्ययनपत्रको सीमाङ्कन	५
१.७ अध्ययन विधि	६
१.८ अध्ययनपत्रको रूपरेखा	६

दोस्रो परिच्छेद

छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय

२.१ भौगोलिक परिचय	७
२.२ जनसंख्या	८
२.३ जातीय विवरण	८
२.४ साक्षरता	१०
२.५ जनसंख्याका आधारमा घरधुरीहरू	१०
२.६ खानेपानीको अवस्था र प्रयोग	१०

२.७ इन्धनको प्रयोग	११
२.८ बिजुली बत्तिको प्रयोग	११
२.९ विविध सुविधा	११
२.१० सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था	१२
२.११ आर्थिक अवस्था	१३
१.१२ ऐतिहासिक तथा धार्मिक अवस्था	१३

तेस्रो परिच्छेद

लोककथाको सैद्धान्तिक परिचय

३.१ लोककथाको परिचय र परिभाषा	१४
३.१.१ लोककथाको परिचय	१४
३.१.२ लोककथाको परिभाषा	१४
३.१.३ लोककथाको विशेषता	१५
३.१.४ लोककथाका तत्त्व	२०
३.१.५ लोककथाको वर्गीकरण	२९

चौथो परिच्छेद

छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको संकलन र विश्लेषण

४.१ पिउर्या र उद्या लोककथाको विश्लेषण	३५
४.२ मालबाखो लोककथाको विश्लेषण	३९
४.३ घिउ घसाइ लोककथाको विश्लेषण	४३
४.४ बोक्या र ढाड्या लोककथाको विश्लेषण	४६

४.५ ससुरालीको खान्की लोककथाको विश्लेषण	५१
४.६ सौतेनी आमा लोककथाको विश्लेषण	५४
४.७ मुल्याद्धोरा लोककथाको विश्लेषण	५९
४.८ बिल्लो मारेजसी पस्ता लोककथाको विश्लेषण	६५
४.९ निष्कर्ष	६९

पाचौं परिच्छेद

उपसंहार तथा निष्कर्ष

५.१ अध्ययनको सारांश	७०
५.२ अध्ययनपत्रको निष्कर्ष	७०
परिशिष्ट तालिका सूची	
सन्दर्भ सामग्री सूची	

पहिलो परिच्छेद

अध्ययनपत्रको परिचय

१.१ विषय परिचय

हाम्रो देश नेपाल प्राकृतिक, सांस्कृतिक, धार्मिक दृष्टिले भरिपूर्ण एक सुन्दर मुलुक हो । यसलाई हाल सात प्रदेशमा विभाजन गरेको छ । विशेष गरी हिमाली जिल्लामा गौरा, भुवो, देउडा आदि जस्ता संस्कृतिले भरिपूर्ण भएको प्रदेश नम्बर सातको हिमाली जिल्ला अन्तर्गत पर्ने बझाङ जिल्ला भौगोलिक दृष्टिका साथै सांस्कृतिक दृष्टिले पनि निकै धनी छ । यस बझाङ जिल्लाको उत्तर तर्फ चीन, दक्षिणतिर बैतडी, पूर्वतिर बाजुरा र पश्चिमतर्फ दार्चुलाले ओगटेको छ । यस जिल्लामा सुर्माताल, सेतीनदी, साइपाल हिमाल, विभिन्न जडीबुडी जस्ता उपहार प्राकृतिक रूपमा नै जन्मिएर आएकाछन् । यो मानवतावादी राजा जयपृथ्वी बहादुर सिंहको जन्मथलो पनि हो । यसै बझाङ जिल्लाको छविसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा विभिन्न लोकउक्तिहरू विभिन्न सन्दर्भमा लोकजीवनदेखिनै चल्दै आएको पाउन सकिन्छ । यो छविसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिकामा विभिन्न संस्कारहरू रहेका छन् । यो क्षेत्रमा विशेष गरी भुवो, देउडा, उखानटुक्का, गाउँखाने कथा, लोककथा, मागल आदिले परम्परादेखि सिर्जिएको पाइन्छ । यसरी भिन्न ढंगले भरिपूर्ण भएको यो क्षेत्रमा मागल र देउडामा, लोकगीतको केही अध्ययन भएपनि लोककथा जस्तो महत्वपूर्ण विधामा यस क्षेत्रमा केही अध्ययन नभएको हुँदा यस अध्ययनमा बझाङ जिल्लाको छविसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको अध्ययन गरिएको छ ।

१.२ समस्याकथन

लोकसाहित्यका विभिन्न विधाहरू मध्ये लोककथा पनि प्रमुख विधा हो । लोकजीवनका दुःख, सुख, हर्ष, विस्मातको यसले चित्रण गर्ने गर्दछ । मौखिक परम्परामा रहेका लोककथाबाटै लिखित साहित्यिक कथाहरू निर्माण भएको छ । यसमा परम्परादेखि मौखिक रूपमा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा सुनाउँदै सुन्दै आइएका बझाङ्गेली लोककथा लोपोन्मुख अवस्थामा पुग्दै छन् । बझाङ्गी रङ रोगन, संस्कृति, भाषा, रहनसहन आदिको प्रतिविम्बका रूपमा रहेका यी लोककथा लोप हुँदा आफ्नो पहिचान नै लोप हुने सम्भावना देखिन्छ । तसर्थ साङ्गोपाङ्गो रूपमा लोकसाहित्यका विद्वानहरूले केही विधाहरूमा कलम

चलाएका भए पनि बभाङ्गी लोककथाको क्षेत्रमा विस्तृत अध्ययन गरेको पाइँदैन । यस कारण लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका बभाङ्गमा प्रचलित लोककथालाई सङ्कलन तथा अध्ययन गरी प्रकाशनमा ल्याउन आवश्यक देखिन्छ । प्रस्तुत अध्ययनपत्रमा निम्न समस्याहरू रहेका छन् :

(क) छविसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा के कस्ता लोककथाहरू प्रचलनमा रहेका छन् ?

(ख) छविसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रका लोककथालाई कसरी विश्लेषण गर्न सकिन्छ ?

१.३ अध्ययनपत्रको उद्देश्य

प्रस्तुत अध्ययनपत्रको समस्याकथनसँग सम्बन्धित रहेर अध्ययनपत्रको निम्नलिखित उद्देश्य निर्धारण गरिएको छ ।

(क) छविसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको सङ्कलन गर्नु,

(ख) छविसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रचलित लोककथालाई विश्लेषण गर्नु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

लोककथा लोकसाहित्यको महत्त्वपूर्ण विधा हो । बभाङ्ग जिल्लामा लोकसाहित्यका क्षेत्रमा केही अध्ययन भए पनि बभाङ्ग जिल्लाको छविसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेका प्रचलित लोककथाको अध्ययन हुन सकेको छैन । यस बभाङ्ग जिल्लाभित्र लोकसाहित्यमा कुन-कुन विधाको अध्ययन के कति भएको छ, भन्ने यहाँ पूर्वकार्यको समीक्षामा देखाइएको छ ।

श्यामबहादुर खड्काले **मस्टो संस्कृति र परम्परा** (२०७३) पुस्तकमा बभाङ्गमा रहेको मस्टो देवताको संस्कृति र परम्पराको बारेमा गहन अध्ययन गरेका छन् । यस पुस्तकमा मस्टो देवताको अध्ययन भए पनि छविसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिकाका लोककथा भने समेटेको पाइँदैन ।

रामभक्त उपाध्यायले **बभाङ्गी देउडा गीतको अध्ययन** (२०५७) मा देउडा गीतको अध्ययन गरेका छन् । यसमा पनि छविसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रको लोककथाको बारेमा कुनैपनि कुराको उठान गरेको पाइँदैन ।

प्रेमराज जोशीले **बभाडी धमारीको अध्ययन** (२०५८) मा धमारीको अध्ययन गरेका छन् । उक्त अध्ययनपत्रमा पनि छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको कुनै समावेश गरेको देखिँदैन ।

गोकुलराज जोशीले **बभाड जिल्लाका गाउँखाने कथाको अध्ययन** (२०५९) मा बभाडका गाउँखाने कथाको अध्ययन गरेका छन् । यसमा पनि छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको बारेमा कुनै पनि चर्चा भएको पाइँदैन ।

विष्णुभक्त उपाध्यायले **बभाड थलाराका प्रमुख फागहरू सङ्कलन र विश्लेषण** (२०५८) शोधपत्रले छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको कुनै समाविष्ट गरेको पाइँदैन तर थलारा क्षेत्रका फागको अध्ययन भने गरको भेटिन्छ ।

हितराज जोशीले **बभाडी संस्कृतिमा भू-ओगीतको अध्ययन** (२०६१) शोधपत्रले भू-ओगीतको अध्ययन त गरेका छन् । जसमा छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिकाका लोककथाको बारेमा कुनै पनि कुराको उठान गरेको छैन ।

विश्वराज सोतीले **बभाडी मागलहरूको सङ्कलन र अध्ययन** (२०६२) मा बभाडी मागलका बारेमा मात्र चर्चा गरेका छन् । यसमा पनि छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिकामा प्रचलित लोककथाका बारेमा कुनै उल्लेख गरेको पाइँदैन ।

धन गिरीले **बभाडी गाउँखाने कथाको अध्ययन शोधपत्र** (२०६५) मा पनि बभाडी गाउँखाने कथाको अध्ययन गरेका छन् । यसमा पनि छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रका प्रचलित लोककथालाई कुनै पनि समेटेको छैन ।

विष्णुबहादुर दहनीले **बभाड जिल्लाको बारमासे गीतको अध्ययन** (२०६५) मा गीतहरू उल्लेख गरेका छन्, यिनको अध्ययनले पनि छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रका प्रचलित लोककथाको कुनै पनि कुरालाई समेट्न सकेको छैन ।

विष्णुबहादुर दौल्यालले बभ्राड थलीनौबिसमा प्रचलित मागलहरूको अध्ययन (२०६५) ले यस थलीनौबिस क्षेत्रमा रहेका मागलहरूको अध्ययन गरेका छन् । उक्त मागलहरूको अध्ययन गरे तापनि त्यसै क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको बारेमा शोधखोज गरेको पाइँदैन ।

धर्मराज थापाले बभ्राड जिल्लाको छान्ना क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको अध्ययन (२०६८) शोधपत्रमा बभ्राड जिल्लाको छान्ना क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको खोज गरेका छन् । छान्ना क्षेत्रका लोककथाको उल्लेख गरे तापनि यसमा छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको बारेमा कुनै पनि कार्य भएको देखिँदैन ।

शिवराज पाण्डेले बभ्राड थलाराका मागलगीतको अध्ययन (२०६९) शोधपत्रले थलाराका मागल गीतको अध्ययन गरेका छन् । यिनले पनि छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रका लोककथाका बारेमा कुनै कुरा उठाएको पाइँदैन ।

मानराज जोशीले बभ्राड जिल्लामा प्रचलित लाँगा र मष्टा देवताका फागको अध्ययन (२०६९) शोधपत्रले लाँगा र मष्टा देवताका फागको अध्ययन गरेको पाइन्छ । जसमा छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको बारेमा कुनै पनि यहाँ खोज भएको छैन ।

कृष्णबहादुर रोकायाले बभ्राड जिल्लाका भूओगीतको सङ्कलन र विश्लेषण (२०६८) शोधपत्रमा बभ्राड भूओगीतको अध्ययन गरेका छन् । यसमा पनि छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको अध्ययन हुन सकेको छैन ।

गोरखबहादुर रोकायाले बभ्राड जिल्लाको नौबिस क्षेत्रमा प्रचलित महालिङ्ग देवताका फागको अध्ययन (२०७४) ले थलीनौबिस क्षेत्रको फागको अध्ययन गरेका छन् । यिनले पनि छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रचलित लोककथालाई समेट्न अध्ययनपत्रमा समेट्न सकेका छैन ।

कृष्णराज पुजाराले बभ्राड जिल्लाको थलीनौबिस क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको विधातात्त्विक अध्ययन (२०७५) ले थलीनौबिस क्षेत्रका पौराणिक तथा सामाजिक लोककथाको अध्ययन गरेका छन् । यस शोधकार्यमा छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका सबै लोककथाको अध्ययन हुन सकेको छैन ।

यसरी बभ्राड जिल्लाको लोकसाहित्यका अन्य विधाहरूमा मागल, फाग, देउडा, धमारी, गाउँखाने कथा, गीत आदिमा शोधकार्य भए तापनि यस छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा फाग र मागलको मात्र अध्ययन भएको छ, तर प्रचलित लोककथाको अध्ययन नभएकाले पनि लोककथाको अध्ययन सङ्कलन र विश्लेषणका लागि गरिने यस अनुसन्धान कार्यले सो आवश्यकता पूरा गर्नेछ ।

१.५ अध्ययनपत्रको औचित्य र महत्त्व

प्रस्तुत अध्ययनपत्रले बभ्राडको लोकसाहित्यको अध्ययन परम्परा र विकासमा सहयोग पुऱ्याउनुका साथै नेपाली लोकसाहित्यको खोज र अनुसन्धान कार्यमा पनि सामग्री उपलब्ध गराउने भएकाले प्रस्तुत अध्ययनपत्रको औचित्य रहेको छ । बभ्राडी भाषिकामै लिपिबद्ध लोककथाले प्रस्तुत अध्ययनपत्र भाषिकागत अध्ययन गर्ने अध्येताका लागि समेत उपयोगी हुने ढङ्गले गरिएको छ । बभ्राडी जनजीवनको परिवेश त्यस क्षेत्रका सामाजिक, सांस्कृतिक विविध पक्षहरूको चित्रण गरिनुले प्रस्तुत अध्ययनपत्र बभ्राडी साहित्यका क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण र औचित्यपूर्ण हुनेछ । यसका साथसाथै बभ्राडी लोकसाहित्यको खोज विश्लेषण गर्ने, स्थानीय व्यक्तिहरूका साथै अन्य व्यक्तिहरूले पनि अवसर प्राप्त गर्ने छन् त्यसैले यो अध्ययनपत्र आवश्यक र महत्त्वपूर्ण छ ।

१.६ अध्ययनको सीमाङ्कन

प्रस्तुत अध्ययनपत्र नेपाली लोकजीवनको प्राचीन सम्पदाको महत्त्वपूर्ण विधाका रूपमा लोककथालाई लिइन्छ । नेपाली जातिको उत्पत्ति जति पुरानो छ । लोककथा पनि उत्तिकै पुरानो छ । यस्तो गहन विषयवस्तुलाई यस अध्ययन पत्रको कार्यक्षेत्रभित्र समेट्न गाह्रो भए पनि प्रस्तुत अध्ययनभित्र बभ्राड जिल्लाको छबिसपाथिभेरा वडा नं. ६,७ र दुर्गागाउँपालिका अन्तर्गत वडा नं पाँच र सातभित्र प्रचलित मनोरञ्जनात्मक परम्पराप्रतिको आस्था जगाउने लोककथाहरूको मात्र अध्ययन र सङ्कलनमा आधारित रहेको छ ।

१.७ अध्ययन विधि

(क) सामग्री सङ्कलनविधि

प्रस्तुत अध्ययनपत्र पूरा गर्नका लागि बझाङ जिल्लाको छबिसपाथिभेरा वडा नं. ६,७ र दुर्गाथली गाउँपालिका वडा नं. ५,७ क्षेत्रमा गई सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । त्यस क्षेत्रका लोककथाका जानकारलाई प्रत्यक्ष भेटी लोककर्महरूको स्वराङ्कन गरिएको छ । उक्त लोककथाका जानकारहरूले सुनाएका कथाको स्वराङ्कित सामग्रीका साथै जानकारको नाम, थर र उमेर यस शोधपत्रको परिशिष्ट भागमा राखिएको छ ।

(ख) विश्लेषणविधि

यस अध्ययनपत्रमा सम्बन्धित सामग्री विश्लेषणका लागि लोकसाहित्यको सैद्धान्तिक अवधारणामा रही वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.८ अध्ययनपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत अध्ययनपत्रलाई निम्नलिखित परिच्छेदहरूमा विभाजन गरिएको छ :

पहिलो परिच्छेद : अध्ययनपत्रको परिचय

दोस्रो परिच्छेद : छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय

तेस्रो परिच्छेद : लोककथाको सैद्धान्तिक परिचय

चौथो परिच्छेद : छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिकाका लोककथाको सङ्कलन र विश्लेषण

पाचौँ परिच्छेद : उपसंहार तथा निष्कर्ष

परिशिष्ट :

सन्दर्भ सामग्री सूची

परिच्छेद दुई

छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय

२.१ भौगोलिक परिचय

नेपालको सुदूरपश्चिम प्रदेश अन्तर्गत पर्ने सेती अञ्चलका पाँच जिल्लाहरू मध्ये बझाङ जिल्ला क्षेत्रफलका हिसाबले सबै भन्दा ठूलो जिल्ला हो । नेपालकै शिक्षामा अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्ने बझाङ जिल्ला जयपृथ्वी बहादुर सिंह जस्ता मानवतावादी राजा, शिक्षाप्रेमी तथा पत्रकारका कारणले पनि प्रख्यात छन् । प्राकृतिक सुन्दरताको खानी यस हिमाली जिल्लाको सदरमुकाम चैनपुर हो । वि.स. २०६८ सालको राष्ट्रिय जनगणना अनुसार यस जिल्लाभित्र १,९५,१५९ जना मानिसहरूको बसोबास रहेको तथ्याङ्कमा उल्लेख छ । यो जिल्ला विश्वमान चित्रमा २९ डिग्री २९ मिनेट उत्तरदेखि ३० डिग्री ९ मिनेट उत्तरी अक्षांश र ८० डिग्री ४६ मिनेट पूर्वदेखि ८१ डिग्री ३४ मिनेट पूर्वी देशान्तरमा अवस्थित रहेको छ । जिल्लाको पूर्वमा वाजुरा तथा हुम्ला जिल्ला, पश्चिममा बैतडी तथा दार्चुला जिल्ला, दक्षिणमा बैतडी तथा डोटी जिल्ला र उत्तरमा हुम्ला तथा चीनको स्वशासित क्षेत्र तिब्बत रहेका छन् । साविकको राजनीतिक विभाजन अनुसार ११ इलाका सहित ४२ गा.वि.स. र एक नगरपालिका रहेको यस जिल्लामा हालको स्थानीय तहअनुसार २ वटा नगरपालिका र १० वटा गाउँपालिकामा विभाजन गरिएको छ । जसमध्ये सदरमुकामदेखि पश्चिम क्षेत्रतिर पर्ने छबिसपाथिभेरा गाउँपालिका पनि एक हो । यस गाउँपालिकामा साविकका मटेला, कडेल, व्याँसी, लेकगाउँ गा.वि.सहरू पर्दछन् । यसको पूर्वमा जयपृथ्वी नगरपालिका, पश्चिममा दुर्गाथली गाउँपालिका पर्दछ भने उत्तरमा सुर्मा गाउँपालिका र बुङ्गल नगरपालिका, दक्षिणमा थलारा गाउँपालिकाको वडा नं ९ पर्दछ । छबिसपाथिभेरा गाउँपालिकामा जम्मा ७ वटा वडा रहेका छन् । यस्तै दुर्गाथली गाउँपालिका पनि एक हो । यस गाउँपालिकामा साविकका चौधरी,मौलाली र सैनपसेला गा.वि.सहरू पर्दछन् । यस गाउँपालिकाको पूर्वमा छबिसपाथिभेरा गाउँपालिका र पश्चिममा केदारस्यु गाउँपालिका तथा उत्तरमा बुङ्गला नगरपालिका र दक्षिणमा थलारा गाउँपालिका पर्दछ । त्यसै गरी दुर्गाथली गाउँपालिका जम्मा ७ वडामध्ये वडा नं. ५ र ६ लाई अध्ययनको क्षेत्र बनाइएको छ ।

छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका भौगोलिक तथा सांस्कृतिक हिसाबले निकट रहेका छन् । यस क्षेत्रमा घुमाउरा, लहरेदार, पर्वत र सानातिना जिउँला (मैदान) ले भरिपूर्ण यस क्षेत्रलाई पर्यटकीय

हिसाबले आकर्षणको केन्द्र मानिन्छ । हावापानीका हिसाबले पनि यी गाउँपालिकालाई अत्यन्तै अनुकूल मानिन्छ ।

२.२ जनसङ्ख्या

बझाङ जिल्ला अन्तर्गत छबिसपाथिभेरा गाउँपालिका र दुर्गाथली गाउँपालिका वडा नं. ६, ७ र ५,६ मा बसोबास गर्ने मानिसहरूको जनसङ्ख्या खासै धेरै त पाइदैन । वि.स २०६८को राष्ट्रिय जनगणना अनुसार तल तालिकामा निम्नानुसार विवरण उल्लेख गरिएको छ :

क्र.स	गाउँपालिका वडा नं.	घरधुरी	जम्मा जनसङ्ख्या	पुरुष	महिला
१	छबिसपाथिभेरा ६	५१९	३११४	१६६५	१४४९
२	छबिसपाथिभेरा ७	५३०	३१४४	१६००	१५४४
३	दुर्गाथली ५	११५४	७२१७	३५०७	३७१०
४	दुर्गाथली ६	४१६	२९६२	१५५८	१४०४

२.३ जातीय विवरण

छबिसपाथिभेरा गाउँपालिकाको वडा नं पाँच र छ को जातजातिगत अवस्था निम्नानुसार छ :

(क) छबिसपाथिभेरा वडा नं. ६

क्र.स.	सबै जातिहरू	जम्मा जनसङ्ख्या
१	क्षेत्री	२२७४
२	ब्राह्मण / ठकुरी	१८७
३	कामी सार्की	४३५
४	दमाई	११८
५	सुनार	०
६	अन्य	०
	जम्मा	३११४

(ख) छबिसपाथिभेरा वडा नं. ७

क्र.स.	सबै जातिहरू	जम्मा जनसङ्ख्या
१	क्षेत्री	३१४४
२	ब्राह्मण	०
३	कामी	०
४	सुनार	०
५	दमाई	०
६	अन्य	०
	जम्मा	३१४४

(ग) दुर्गाथली गाउँपालिका वडा नं. ५

क्र.स.	सबै जातिहरू	जम्मा जनसङ्ख्या
१	क्षेत्री	७२१७
२	बाहुन	०
३	कामी	०
४	दमाई	०
५	सुनार	०
६	अन्य	०
	जम्मा	७२१७

(घ) दुर्गाथली गाउँपालिका वडा नं. ७

क्र.स.	सबै जातिहरू	जम्मा जनसङ्ख्या
१	क्षेत्री	१५५४
२	दलित	११३४
३	अन्य	२७४
	जम्मा	२९६२

२.४ साक्षरता

बझाङ जिल्ला अन्तर्गत छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रभित्र बसोबास गर्ने मानिसहरूको साक्षरताको स्थिति २०६८को जनगणना अनुसार निम्नानुसार पाइन्छ :

क्र.स.	गाउँपालिका वाड नं	जनसङ्ख्या वर्षदेखि माथि	साक्षर	निरक्षर	साक्षरतादर प्रतिशत
१	छबिसपाथिभेरा ६	२५४२	२०३३	५०९	६५.२८
२	छबिसपाथिभेरा ७	२६७२	२५४२	१३०	८०.४८
३	दुर्गाथली ५	५४७०	३६८०	१७८८	५०.९९
४	दुर्गाथली ७	२१२७	१५२०	६०७	५१.३१

२.५ जनसङ्ख्याका आधारमा घरधुरीहरू

क्र.स.	गाउँपालिका वाड नं	जम्मा घरधुरी	निजी	भाडा मा	संस्थागत
१	छबिसपाथिभेरा ६	५१९	५१९	०	०
२	छबिसपाथिभेरा ७	५३०	५३०	०	०
३	दुर्गाथली ५	११५४	११५४	०	०
४	दुर्गाथली ७	४१६	४१६	०	०

२.६ खानेपानीको अवस्था र प्रयोग

क्र.स.	गाउँपालिका वाड नं.	घर सङ्ख्या	धारा	कुवाको मूलको पानी	नछोपेको कुवा	खोला नदी	अन्य	उल्लेख नभएको
१	छबिसपाथिभेरा ६	५१९	४९२		११	१		१५
२	छबिसपाथिभेरा ७	५३०	५२७	२		१		
३	दुर्गाथली ५	११५४	१०५४	५४	१०		२२	
४	दुर्गाथली ७	४१६	३३१	६३		२२		

२.७ इन्धनको प्रयोग

क्र.स.	गाउँपालिका वडा नं.	घर सङ्ख्या	दाउराको प्रयोग	मट्टीतेल	ग्यास	गुइठाको प्रयोग	वायोग्यास	उल्लेख नभएको
१	छत्रिसपाथिभेरा ६	५१९	५१५		४			
२	छत्रिसपाथिभेरा ७	५३०	५३०					
३	दुर्गाथली ५	११५४	११५१		३			
४	दुर्गाथली ७	४१६	४१६					

२.८ बिजुली वक्तिको प्रयोग

क्र.स.	गाउँपालिका वडा नं.	घर सङ्ख्या	जलविद्युत	मट्टीतेल	सौर्य शक्ति	अन्य	उल्लेख नभएको
१	छत्रिसपाथिभेरा ६	५१९	५०६		९	४	
२	छत्रिसपाथिभेरा ७	५३०	३८०		१५०		
३	दुर्गाथली ५	११५४	४२५		६४९	६५	१५
४	दुर्गाथली ७	४१६	१७५		२०३	३	

२.९ विविध सुविधा

क्र.स.	गाउँपालिका वडा नं.	घर सङ्ख्या	रेडियो	टेलिभिजन	कम्प्युटर	टेलिफोन	मोबाइल
१	छत्रिसपाथिभेरा ६	५१९	२४०	१०९	२८	९	४६०
२	छत्रिसपाथिभेरा ७	५३०	२५४	९७	१७		४३१
३	दुर्गाथली ५	११५४	३८५	४०	२५	१५	९६०
४	दुर्गाथली ७	४१६	१९१	३१	०	०	३३५

यसरी माथि उल्लेखित बभाङ जिल्ला अन्तर्गत छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिकाभित्रका वडाहरूको विवरण राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को तथ्याङ्कमा आधारित रहेर तयार पारिएका वडा प्रोफाइलहरूमा आधारित रहेको छ ।

२.१० सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था

छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिकाका क्रमश वडा नं. ६,७ र वडा नं. ५,७ को सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्थाबारे वर्णन गर्नुपर्दा वि.स. २०६८को जनगणना र वडा कार्यलयले त्यही जनगणनाका आधारमा तयार पारेका वडा प्रोफाइललाई आधार मान्नुपर्छ । छबिसपाथिभेरा गाउँपालिका वडा नं. ६ (साविकको लेकगाउँ गा.वि.स.वडा नं. १,२,७,८ र ९) को कुरा गर्नुपर्दा कुल जनसङ्ख्या ३११४ रहेको छ । जसमा पुरुष १६६५ र महिला १४४९ रहेको छ । यसै गरी छबिसपाथिभेरा गाउँपालिका वडा नं. ७ (साविकको लेकगाउँ गा.वि.स. वडा नं. ३,४,५ र ६ पर्दछन्) मा कुल जनसङ्ख्या ३१४४ रहेको छ । जसमा पुरुष १६०० र महिला १५४४ रहेका छन् । त्यस्तै गरी दुर्गाथली गाउँपालिका वडा नं ५ (साविकको सैनपसेला गा.वि.स. वडा न. १,२, ३,४ वडाहरू पर्दछन्) मा कुल जनसङ्ख्या ७२१७ मध्ये पुरुष ३५०७ र महिला ३७१० रहेका छन् । त्यसैगरी दुर्गाथली गाउँपालिका वडा नं ७ (साविकको सैनपसेला गा.वि.स.का ५,६ र ८ वडाहरू पर्दछन्) मा कुल जनसङ्ख्या २९६२ रहेको छ । जसमा पुरुषको सङ्ख्या १५५८ र महिलाको १४०४ रहेको छ ।

नेपाल बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक मुलुक भए जस्तै यी गाउँपालिकाका वडाहरूमा पनि मिश्रित जातिहरूको बसोबास रहेको पाइन्छ । यस्ता मिश्रित जातहरूमा ब्राह्मण, क्षेत्री, ठकुरी, कामी, दमाई आदि पर्दछन् । सबै जातिहरूमा सामाजिक तथा सांस्कृतिक एकता मजबुत रहेको देखिन्छ । यहाँ विभिन्न चाडपर्व मेला र रीतिरिवाज मान्ने गरेको पाइन्छ । दसैतिहार, बिसुपर्व, गौरापर्वका साथै विर्सतीमेला, बिर्या जात र चैतली जात्रा विशेष गरी बनाउने गरिन्छ । यसरी हेर्दा यी गाउँपालिकाका वडाहरूमा बस्ने बहुजात जातिहरू आफ्नै मौलिक संस्कार, संस्कृति, धर्म र सामाजिक मूल्यमान्यताको मालामा एकतावद्ध भई जीवनशैली निर्वाध रूपमा फस्टाएको पाइन्छ ।

२.११ आर्थिक अवस्था

नेपाल कृषि प्रधान देश भएकाले छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिकाका अधिकांश मानिसहरूको आयआर्जनको मुख्य स्रोत कृषि नै रहको छ । हिमाली क्षेत्रभित्र पर्ने यी गाउँपालिकाका वडहरूमा उद्योग कलाकारखानाहरू खोल्न कठिन भएकै कारणले पनि जीविकोपार्जनको मुख्य स्रोत कृषिलाई बनाइएको देखिन्छ । कृषि अन्तर्गत पनि विभिन्न उत्पादनजन्य खाद्यावस्तुहरू धान, गहुँ, जौ, आलुको खेतिपाति र गाईभैसी एवम् बाख्रा पालन रहेको छ । कुल जनसङ्ख्याको ८० प्रतिशत मानिसहरू कृषि पेसामा निर्भर देखिन्छन् । त्यस्तै ९ प्रतिशत शिक्षण पेसा वा जागिरमा रहेको देखिन्छ । ज्याला मजदुरीका रूपमा गुजारा चलाउने ३.५० प्रतिशत रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी व्यापार व्यवसाय गर्नेहरू ३.५० प्रतिशत रहेका छन् । अन्य विविधमा ४ प्रतिशत जनसङ्ख्या निर्भर देखिन्छ । पर्यटकीय तीव्र सम्भावना भए पनि पर्यटनलाई नै जीविकोपार्जनको आधार बनाउने मानिस कोही पनि छैनन् । वैदेशिक रोजगारका रूपमा विशेष गरेर भारततिर जाने प्रचलन बढी रहेको छ । हिमाली जडीबुटी सङ्कलनलाई केहीले आर्यआर्जनको मुख्य स्रोतका रूपमा अपनाएको पनि देखिन्छ ।

२.१२ ऐतिहासिक तथा धार्मिक अवस्था

बझाङ जिल्लाको छबिसपाथिभेरा वडा नं. ६, ७ र दुर्गाथली गाउँपालिकाका ५, ७ वडाहरू ऐतिहासिक तथा धार्मिक रूपमा प्राचीन कालदेखि नै ज्यादै प्रसिद्ध मानिन्छ । यस क्षेत्रभित्र प्राचीन महत्वले भरिपूर्ण धार्मिक एवम् ऐतिहासिक सम्पदा खुड्कुणी रहेको छ । जुन (जुम्ली राजा) सिञ्जाका राजा नागराजले आफ्नो सेनाहरूलाई दुर्गा भवानीको सेवार्थ निर्माण गर्न लगाएको भन्ने किवंदन्ती रहेको छ । त्यस्तै जुम्लाको जस्तै मार्सी धान फल्ने पवित्र देवभूमि थली जिउलो पनि रहेको छ । यस्तै यहाँ प्रशस्त मात्रमा मठ, मन्दिर, देवालय, माडु आदि रहेकाले पनि यस क्षेत्रको छुट्टै मौलिक विशेषता र महत्व रहेको थाहा पाउन सकिन्छ ।

यहाँ मानिसहरूले आफ्नो धार्मिक संस्कार तथा संस्कृति भल्काउने, सम्बद्धन गर्ने विविध चाडपर्वहरू मनाउँदै आएका छन् । दुवै गाउँपालिकाका सम्बन्धित वडा वासीहरूले यस क्षेत्रभित्रै प्रसिद्ध दुर्गादेवीको पवित्र मठ अन्य देवालय मन्दिरहरूको पनि पूजाआजा गर्ने गर्दछन् ।

तेस्रो परिच्छेद

लोककथाको सैद्धान्तिक परिचय

३.१ लोककथाको परिचय र परिभाषा

३.१.१ लोककथाको परिचय

लोककथा लोकजीवनमा प्रचलनमा रहेको मौखिक साहित्य हो । यो एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा श्रुतिस्मृति परम्परामा हस्तान्तरित हुँदै जान्छ । यसले लोकजीवनका विविध पक्षहरूलाई समेटेका हुन्छ । यसमा लोक आस्था, लोकविश्वास, लोकसंस्कृति र सामाजिक रीतिरिवाजको प्रत्यक्ष प्रभाव रहेको हुन्छ । लोककथा लोकजीवनमा दन्त्य कथा, कथाकुथङ्ग्री, किस्सा, आत्मन र सास्त्र शब्दलाई लोकथाकै अर्थमा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । ठाउँ र समाज अनुसार यी शब्द प्रयोग भएका हुन र यी सबै शब्दले लोककथाकै अर्थ प्रस्तुत गर्दछन् । लोककथाभित्र यी शब्दहरू समेटिएर आउँछन् । (गिरी र पराजुली, २०६८:१७३)

नेपाली भाषाको लोककथा शब्द अङ्ग्रेजीको फोकटेल्सको समानार्थी हो । यसको अर्थ लोकमा प्रचलित कथा भन्ने हुन्छ । यो लोकजीवनका आस्था, विश्वास, व्यवहार र चिन्तनलाई कल्पनाको आवरण दिएर रोमाञ्चक आख्यानतत्वहरू मिश्रण गरी लोक समुदायद्वारा रचना गरिएका मौखिक परम्परामा जीवन्त परम्परित कथाहरू नै लोककथा हुन् । (बन्धु, २०५८: २८४)

३.१.२ लोककथाको परिभाषा

लोककथाको परिभाषा विभिन्न विद्वानहरूले विभिन्न ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् । यहाँ कही प्रमुख विद्वानहरूका भनाईलाई निम्नानुसार उद्धृत गरिएका छन् :

“लोककथामा मानवको अतीत मात्र होइन वर्तमान पनि निहित हुने गर्दछ ” (दिवस, २०३२ : २८)

“लोककथाको मतलब हो आफ्ना वर्णनात्मक भनाइद्वारा लोकलाई मजा दिने चखिलो विषयवस्तुद्वारा सुनिएको घतिलो रचना लोककथा हो” (थापा र सुवेदी, २०४१ : १६)

“लोककथा अवश्य नै तत्कालिन परिवेशको छाप परेको हुन्छ तर त्यहाँका प्रतीक र सूत्रहरू फ़ैलाएर यथार्थको नजिक पुग्न सकिन्छ।” (गिरी २०५७ : २४)

“मौखिक वा श्रुतिपरम्पराद्वारा सम्प्रेषित अज्ञात रचनाकारको सारगर्भित एवम् सार्विक आख्यानात्मक गद्य संरचनालाई लोककथा भनिन्छ।” (शर्मा र लुइटेल, २०६३ : ३७२)

“लोकसमुदायले परम्परादेखि लोकसमुदायले सामूहिक सत्यको रूपमा अङ्गीकार गरेका काल्पनिक कथावस्तु भएका मनोरञ्जनपूर्ण, गद्यमूलक कल्पनात्मक, मौखिक लोकआख्यानलाई लोककथा भनिन्छ।” (पराजुली, २०५४)

माथीका परिभाषाहरूलाई अध्ययन गर्दा लोकमा प्रचलित कथाहरू नै लोककथा हुन्। यी श्रुतिस्मृति परम्परामा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तर हुँदै विगत देखि वर्तमान सम्मका लोकमानसका भावनालाई एकाकार गर्दै कल्पना र रोमाञ्च तत्वले भरिएको हुन्छ।

लोककथालाई लोकजीवनमा दन्त्य कथा कथाकुथङ्गी, किस्सा, आह्वान, सास्त्र जस्ता शब्द प्रयोग गरेको पाइन्छ। ठाउँ समाजअनुसार यी शब्दहरू प्रयोग भएको हुन्। लोककथा लोकजीवनमा श्रुतिस्मृति परम्परामा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तरित हुँदै आएको आख्यानात्मक श्रव्य पाठ्य गद्य विधा हो। जसको विचविचमा लयात्मकता एवम् गेयात्मकता पनि पाइन्छ। यसको उठान पायजसो एकादेशबाट हुन्छ भने अन्त्य रेमा हुँन्छ। यसका पात्रहरू मानिस, देवीदेवता, भूतप्रेत, राक्षस आदि हुन सक्छन्। यसमा स्थानीयताको प्रबलता हुन्छ। यसको मुख्य उद्देश्य भनेको रहस्य, रोमाञ्चक तथा अलौकिकताका माध्यमबाट लोकसमाजलाई लोकव्यवहार सम्बन्धी शिक्षा एवम् मनोरञ्जन प्रदान गर्नु हो।

३.१.३ लोककथाको विशेषता

कुनै पनि लोकसाहित्यका आफ्नै छुट्टै विशेषता रहेका हुन्छन्। त्यस्तै लोककथाका पनि आफ्नै विशेषता रहेका हुन्छन्। लोककथा लोकसाहित्यको आख्यानयुक्त श्रव्य पाठ्य विधा हो। यसका विशेषताहरूलाई विभिन्न विद्वानहरूले भिन्दा भिन्दै किसीमले चर्चा गरेका पाइन्छ।

भारतीय लोक साहित्यका विद्वान् कृष्णदेव उपाध्यायका अनुसार लोककथाका विशेषता यस प्रकार रहेका छन् :

१. प्रेमको अभिन्न अङ्ग
२. अश्लील शृंगारको अभाव
३. मानवीय मूल प्रवृत्तिसँग निरन्तर सहचार्य
४. मङ्गल कामनाको भावना
५. सुखान्त अन्त्य
६. उत्सुकताको भावना
- ७ रहस्य रोमाञ्च तथा अलौकिकताको प्रधानता
८. स्वभाविक वर्णन (चुदाली, २०५७ : १८)

धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीले लोककथाका विशेषताहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरेका छन् :

१. जनावर लोकरञ्जन हुनु
२. रचनाकार अज्ञात भै परम्परागत पाइनु
३. तन्मयताप्रद शिल्प विधान निमित्त अप्रकृतिक र
४. अमानवीय तत्वको समावेश पाइनु
५. प्रेममय भावना प्रदर्शित हुनु
६. रोमाञ्चक अद्भूत तत्वको प्रधान्य हुनु (थापा र सुवेदी, २०४१ : ३८)

चुडामणि बन्धुका अनुसार लोककथाका विशेषता यसप्रकार छन् :

१. मनोरञ्जनात्मक

२. लोकशैलीमा सुरु र अन्त्य
३. पुराना धारणा र विश्वासको अभिव्यक्ति तथा वर्तमान समयका सामाजिक मनोदशाको प्रकटीकरण
४. भाषाको प्राचीनको प्रयोग
५. सृष्टिका तथ्यहरूको व्याख्या
६. लोकजीवनको मूल्यमान्यता र परिस्थितिको वर्णन
७. भाषिक सरलता
८. रहस्य
९. रोमाञ्च र कौतुहलको समावेश
१०. अलौकिक तथा अतिशयोक्तिपूर्ण घटनाको प्रधानता (बन्धु, २०५८ : २८६)

शम्भुप्रसाद कोइरालाका अनुसार लोककथाको विशेषता निम्नानुसार छन् :

१. रचनाकारको असङ्गता,
२. मूल प्रवृत्तिप्रति निरन्तर साहचर्य
३. स्थूल शृङ्गारको अभाव
४. रहस्य, रोमाञ्च र कौतुहल तत्वको प्रधानता
५. सुखान्त्य परिणति
६. स्वभाविक वर्णन र सरल शैलीको प्रयोग (कोइराला, २०६५ : १९३)

मोतीलाल पराजुलीका अनुसार लोककथाका विशेषता यस प्रकार रहेका छन् :

१. श्रुतिस्मृति परम्परा
२. मङ्गल कामनाको भावना

३. धार्मिक, नैतिक र सामाजिक चेतनाको प्रबलता
४. रहस्य, रोमाञ्च तथा अलौकिकता
५. औत्सुक्यता तथा कुतूहल प्रधानता
६. मनोरञ्जनात्मक तथा लोकप्रियता
७. कल्पनाको प्रबलता
८. स्थानीयता
९. सरल, सहज र स्वतःस्फूर्त भाषाको प्रयोग
१०. लोकतत्वको प्रबलता (पराजुली, २०७१ : ३४-३९)

माथिका विभिन्न विद्वानहरूले लोककथाका विशेषताको सम्बन्धमा आ-आफ्ना अभिमतहरू राखे । यी सम्पूर्ण विद्वानहरूका लोककथा सम्बन्धी विशेषतालाई समग्रमा यसरी निर्धारण गर्न सकिन्छ :

१ अज्ञात रचनाकार

लोककथा श्रुतिस्मृति परम्पराबाट नै पुस्तौपुस्ता हस्तान्तरित हुँदै आएको पाइन्छ । यसको उत्पतिको स्थान समय र व्यक्ति यही नै हो भनेर किटान गर्न सकिदैन । लोककथा कुनै व्यक्ति विशेष वा स्थान विशेषको पेवा नभइ सम्पूर्ण लोकवासीको

मुखै मुखबाट पुस्तौ पुस्ता हस्तान्तरित हुँदै आएको साभा सम्पत्ति हो । मानव सम्यताको सुरुवाता संगसंगै लोककथाहरू बसिवियालोको रूपमा भनिदै र सुनिदै आए त्यसकारण यसको रचना कुन व्यक्तिले कहिले गर्‍यो भन्ने कुरा पत्ता लगाउनु असम्भव छ ।

२. स्थानीयताका प्रभाव

लोककथाको अर्को विशेषता स्थानीयताको प्रभाव प्रत्यक्ष प्रभाव हो । लोककथामा स्थानको प्रभाव प्रत्यक्ष रूपमा नै अनुभव गर्न सकिन्छ, जस्तो जङ्गल नजिक बस्ने मानिसले जङ्गल नजिक बस्ने मानिसले जङ्गली जनावरसँग सम्बन्धित कथा सुनाउँ भने नदी नजिक बस्ने मानिसले जलचर प्राणीसँग सम्बन्धित कथा सुनाउँछ । त्यस्तै मसानधार नजिक बस्ने मानिसले मुर्दासँग सम्बन्धित कथा सुनाउँछ । लोककथामा स्थानीयताको प्रभाव भाषादेखि लिएर विषयवस्तु एवं परिवेश आदिमा पनि भेटिन्छ । एउटै मूल कथामा पनि स्थानानुसार पाठगत भेद भेट्न सकिन्छ ।

३. मनोरञ्जनात्मकता

मनोरञ्जनात्मकता लोककथाको अर्को विशेषता हो । लोककथामा धर्म नीति शिक्षा, राजनीति, मुख्याइ ठगी चलाखी आदि विविध पक्ष समेटिएता पनि मनोरञ्जनलाई मुख्य रूपमा लिइएको पाइन्छ । कथामा विषयवस्तु पात्रका क्रियाकलाप तथा परिवेशले कथा सुनिरहँदा श्रोता कथामा मुग्ध एकाकार हुन पुग्छ र कथामा मुख्य सहायक अथवा अन्य पात्रका चारित्रिक दोष, बुद्धि गुण बल मुख्याई धृत्याई बेइमान आदि जुनसुकै प्रसङ्गबाट पनि श्रोताले मनोरञ्जन प्राप्त गरेको हुन्छ । मनोरञ्जन प्राप्त गर्नु लोककथाको महत्वपूर्ण विशेषता हो ।

४. विषयगत विविधता

विषयगत विविधता लोककथाको अर्को महत्वपूर्ण विशेषता विषयगत विविधता पनि हो । लोककथाको विषय इतिहास पुराण, धर्म, संस्कृति संस्कार इहलोक परलोक जुनसुकै पनि हुन सक्छ । त्यसै गरी कथाका पात्रहरू पनि मानिस पशुपंक्षी वृक्ष वनस्पति, किटपतङ्ग आदि जेसुकै पनि हुन सक्दछन् ।

५. अलौकिक तथा अतिरञ्जित तत्वको प्रबलता

लोककथा सामान्य विषयवस्तु घटना पात्र र परिवेश भन्दा फरक अलौकिक तथा यसै लोककथा सामान्य विषयवस्तु घटना पात्र र परिवेश भन्दा फरक अलौकिक तथा यस लोकका घटनाहरू पनि अतिरञ्जित किसीमले उनीएको हुन्छ । लोककथामा सामान्य घटना पात्र र विषय नभइ असामान्य पात्र

घटना र विषयको अपेक्षा गरिएको हुन्छ । लोककथाका पात्रहरू नै लोकसमाजका सामान्य पात्र भन्दा भिन्नै किसीमका हुन्छन् र यी पात्रका क्रियाकलाप पनि रहस्यमय तरिकाले अगाडि बढिरहने हुन्छन् ।

६. स्वभाविक भाषा र सरल शैली

यो पनि लोककथाको महत्वपूर्ण विशेषता हो । लोककथाको भाषा स्वभाविक अर्थात् स्वतः स्फूर्त रूपमा जनजिब्रोबाट अउच्चारित हुन्छ । यस्तो भाषा लोकवासीले सहज रूपमा बुझ्न सक्दछन् त्यसैगरी लोककथा घुमाउरो तरिकाले वर्णन नगरी घटनाहरू श्रृङ्खलित रूपमा अधि बढ्दै गएको देखाइन्छ । रूपमा अधि बढ्दै गएको देखाइन्छ अर्थात् यसपछि के हुन्छ भन्ने कौतुहलको स्थितिमा रहेता पनि कथा अस्पष्ट र नबुझिने किसीमको हुँदैन । घटनाहरू एक पछि एकपछि अर्को गर्दै अधि बढिरहेका हुन्छन् । लोककथामा कथावाचकले स्थानीय बोलीचालीकै भाषा प्रयोग गर्ने हुँदा भाषा असहज र अस्वभाविक किसीमको हुँदैन ।

लोककथा लोकजीवनमा मैखिक परम्परामै स्वभाविक र सरल तरिकाले एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तरित हुँदै आएको आख्यानयुक्त गद्य विधा हो । सामान्य भन्दा रहस्यात्मक एवम् रोमाञ्चक तत्वको समावेशद्वारा लोकवासीलाई मनोरञ्जनका साथसाथै नैतिक, धार्मिक, सांस्कृतिक एवम् व्यवहारिक आदि शिक्षा प्रदान गर्दै आएको छ । लोककथाले विगतको घटनाहरूको वर्णन गर्दै वर्तमान समयमा ती घटनाहरूको समीक्षा गर्दै आगामी भविष्यलाई मार्ग निर्देशन गर्ने आधार लोकवासीलाई प्रदान गर्न सक्छ ।

३.१.४ लोककथाका तत्त्वहरू

लोककथा कलात्मक आख्यानयुक्त गद्य साहित्य हो । अन्य साहित्यिक विधाका जस्तै लोककथाका पनि आफ्नै आन्तरिक एवम् संघटकहरू रहेका हुन्छन् र ती तत्त्वहरूले लोककथाको निर्माणमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् ।

लोककथा तत्त्वका सन्दर्भमा विद्वानहरूका बीचमा मतान्तर पाइन्छ । भारतीय सत्येन्द्रका लोकसाहित्य विद्का अनुसार :

लोककथाका तत्त्वका तत्त्वहरू यस प्रकार रहेका छन् ।

१. लोक मानस

२. कथाको रूप

३. पात्र

४. कथानक वा अभिप्राय

५. समान्य घटना

६. संघटना

७. कथा मानक अलङ्करण

८. वातावरण (अग्रवाल, १९७१ :१७०)

श्री राम शर्माले लोककथाका तत्वमा

कथावस्तुमा पात्र, कथोपकथन, वातावरण, शैली र उद्देश्यलाई लोककथाका तत्व मानेका छन् । (भट्टाराइ, २०६४ :३९)

त्यसै गरी प्रा.डा. मोतीलाल पराजुलीले नेपाली लोककथा सिद्धान्त र विश्लेषण भन्ने पुस्तकमा लोककथामा कथाका आन्तरिक र बाह्य तत्व रहने कुरा उल्लेख गरेका छन् । लोककथाका बाह्य तत्वहज्जमा कथानक पात्र परिवेश कथोपकथन, द्वन्द्व, उद्देश्य, शैली र भाषालाई लिएका छन् भने आन्तरिक तत्वका रूपमा परम्परित चिन्तन विचार र क्रियाकलापहरूको शृङ्खला रहन्छ । र यही लोककथाका तत्वका कारण नै लोककथा लिखित साहित्यका आख्यान विधासँग छुट्टिने मत अधि सारेका छन् ।

विद्वानद्वय प्रा.डा.मोतीलाल पराजुली र डा. जिवेन्द्रदेव गिरीले नेपाली साहित्यको रूपरेखा २०६८मा लोककथाका तत्वहरूलाई आख्यान तत्व र लोकतत्व गरी दुई भागमा विभाजन गरेका छन् ।

आख्यान तत्त्व अन्तरगत आख्यान साहित्यमा हुने तत्त्वहरू लोककथामा पनि समावेश गरिएको हुन्छ । ती तत्त्वहरूमा कथानक अभिप्राय पात्र परिवेश कथोपकथन द्वन्द्व, उद्देश्य, भाषाशैली र लोकतत्त्वहरू विद्वान हुन्छन् । (गिरी र पराजुली २०६८: १८१)

माथी उल्लेखित लोककथाका तत्त्वहरू मध्य कथानक, पात्र, परिवेश, संवाद, द्वन्द्व, उद्देश्य, भाषा शैलीको चिनारी यहाँ गरिएको छ ।

१. कथानक

घटनाहरूको शृङ्खलित व्यवस्था नै कथानक हो । जसलाई लोककथाको मेरुदण्ड नै मानिन्छ । कथानकका घटनाहरू रोचक एवम् कुतूहलपूर्ण हुन्छन् । काल्पनिक अदभूत सामाजिक, एवम् धार्मिक आदि विषयवस्तुका आधारमा पात्र र परिवेश निर्माण गरिएको हुन्छ । जस्तै सामाजिक विषयवस्तुको उठान गरिएको कथामा नैतिक, औपदेशिक आदि सन्देश प्रदान गरिएको हुन्छ । (गिरी र पराजुली २०६८: १८१) कथानक सामान्य कार्यव्यापारबाट विकसित हुँदै अदभूत र आश्चर्यजनक मोड उपमोड पार गर्दै अन्त्य हुन्छ । “एकादेशमा.....बाट आख्यानको आरम्भ भइ भन्नेलाई फूलको माला र सुन्नेलाई सुनको माला आदि लोकशैलीमा अन्त्य हुन्छ । (पराजुली, २०७१ : ४०)

कथानक लोककथाको महत्वपूर्ण तत्व हो । लोककथाको कथानक सामाजिक, पौराणिक, धार्मिक, लौगिक अलौगिक, काल्पनिक आदि जुनसुकै विषय समेटेको भएपनि रोमाञ्चक, उत्सुकता एवम् कुतूहलता जोगाउने खालका छोटो लामा, मझौला जस्तो आयामका पनि हुन सक्छन् । लोककथाहरू जस्तो सुकै आयामका भएपनि सरल र बोध गम्य नै हुन्छन् ।

२. पात्र

लोककथामा कथाका घटना वा विचारलाई सम्बहन गर्न सक्ने मानवीय वा मानवेत्तर प्राणी वा पदार्थहरूलाई नै पात्र भनिन्छ । (पराजुली र गिरी, २०६८: १८२) पात्रको घनिष्ठ सम्बन्धमा कथानक हुन्छ । लोककथामा पात्रले घटनाहरू घटित गराउने गर्दछ । मानवीय वा मानवेत्तर जुनसुकै भएपनि लोककथाका पात्रहरू सामान्य नभइ असाधारण खुबी वा क्षमताका, यथार्थ धरातलका नभइ काल्पनिक धरातलका हुन्छन् र यी पात्रहरूले रहस्यमय भ्रमीत र आश्चर्यजनक कार्य गर्ने खुबी लिएका हुन्छन् । यी पात्रहरूका क्रियाकलापले वक्ता र श्रोता दुवैलाई आनन्दानुभूति दिलाउनका साथै कथानकलाई गति

प्रदान गर्ने कार्य गर्दछन् । लोककथाका पात्रहरूलाई अध्ययनको सजिलोको लागि मुख्य त दुई भागमा वर्गीकरण गरी यिनीहरूको कार्य वा भूमिका के कस्तो हुन्छ भन्ने कुरा थाहा पाउन सकिन्छ :

१. कार्य क्षमता वा शक्तिका आधारमा पात्र

लोककथाको उद्देश्य तथा आवश्यकतालाई ध्यानमा राखेर उपयुक्त कार्यक्षमता वा शक्ति भएका पात्रको व्यवस्था गरिएको हुन्छ यसैलाई कार्य क्षमता वा शक्तिका आधारमा पात्र भनिन्छ । यी पात्रहरू पूर्ण शक्तियुक्त, अर्धशक्तियुक्त, अर्धदैवीशक्तियुक्त, असाधारण शक्तियुक्त र सामान्य शक्तियुक्त गरी पाँच भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । (पराजुली २०७१ : ४२)

क) पूर्ण शक्तियुक्त पात्र

पूर्णशक्तियुक्त पात्र भन्नाले त्रिकालदर्शी, पृथ्वीको सृष्टि, विनास तथा सम्पूर्ण जीवहरूको सञ्चालन गर्न सक्ने संसारको सबै भन्दा शक्तिशाली पात्र भन्ने बुझिन्छ । यस्तो शक्ति ईश्वरमामात्र रहने कुरा लोकसमाजले विश्वास गर्दछ । धार्मिक एवम् मिथक कथमा यस किस्मका पात्रको प्रयोग गरिएको हुन्छ । (पराजुली २०७१: ४३)

ख) दिव्यशक्तियुक्त पात्र

दिव्यशक्तियुक्त पात्र भन्नाले त्रिकालदर्शी अष्टसिद्धि प्राप्त गरेका दिव्यशक्तिको उपयोग गर्न सक्ने पौराणिक देवीदेवता र लोकदेवीदेवताहरू बुझिन्छ । मिथक तथा अनुश्रुति कथामा यस्ता पात्रको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । (पराजुली २०७१: ४३)

ग) अर्द्धदैवीशक्तियुक्त पात्र

अर्द्धदैवीशक्तियुक्त पात्र भन्नाले आकाशमा उड्न सक्ने विभिन्न लोकहरूको परिभ्रमण गर्न सक्ने अदृश्य हुने तथा परी तथा अतिरिक्त शक्ति प्रयोग गर्न सक्ने परी तथा अप्सरा ,नागकथाहरू पिशाच, राक्षस, सञ्जीवनी बुरी अमरफल आदि बुझिन्छ । धार्मिक तथा अलौकिक विषयवस्तु भएका कथामा यस्ता पात्रहरूको प्रयोग गरिएको हुन्छ ।

घ) असाधारणशक्ति पात्र

सामान्य जीवनभन्दा अतिरिक्त शक्ति भएका पात्रलाई असाधारण शक्तियुक्त पात्र भनिन्छ । यस्ता पात्रहरूले , शारीरिक, बैदिक एवं अतीन्द्रिय शक्तिद्वारा ठूला ठूला कार्य गर्न सक्दछन् यस्ता पात्रहरू मन्त्री राजकुमार, बहादुर मानिस, बुद्धिमान मानिस एवं प्राणीहरू वृक्षवनस्पतिहरू आदि पर्दछन् । यस्ता पात्रहरूको भएका लोककथाहरू रोमाञ्चक कुतूहलपूर्ण एवम् मनोरञ्जन प्रधान हुन्छन् ।

ङ) सामान्यशक्तियुक्त पात्र

सामान्य प्राणीहरूमा हुने गुण, स्वभाव र शक्ति भएका पात्रहरूलाई सामान्य शक्तियुक्त पात्र भनिन्छ । यस्ता पात्रहरू लोककथाका सहयोगी पात्रका रूपमा रहेका हुन्छन् । कुनै पात्रमा सामान्य प्राणीमा हुने गुण पनि न्युन हुन्छ तर यस्ता पात्रहरूले आफूमा रहेको कुनै एक शक्तिको प्रयोग गरी लोकसमाजलाई चर्कित पार्दछन् । यसरी कार्यक्षमता वा शक्तिका आधारमा लोककथाका पात्रलाई पाँच भागमा गरिएको पाइन्छ । जसमध्ये पूर्णशक्ति भएका पात्रलाई धार्मिक आस्था एवम् विश्वासका साथमा हेरिएको पाइन्छ । अर्द्धदैविक शक्ति भएका पात्रलाई पनि आस्था र श्रद्धाका साथ हेरिएको पाइन्छ भने असाधारण शक्ति भएका पात्रलाई रोमाञ्चक कुतूहलपूर्ण एवम् मनोरञ्जन प्रदान गर्ने र सामान्य शक्ति भएका पात्र लोककथाका सहयोगी पात्र र अर्धशक्ति भएका पात्र लोककथाका दयाका पात्रका रूपमा हेरिएको छ । यसरी लोककथामा पात्रहरूलाई कार्यक्षमता वा शक्तिका आधारमा फरकफरक तरिकाले हर्ने गरेको पाइन्छ ।

२. वर्गका आधारमा पात्र

लोककथामा मानव र मानववत्तर प्राणी वृक्ष वनस्पति आदिलाई पदार्थात्मकवादी भावना अनुसार लोककथाको पात्र बनाएको हुन्छ । मानववत्तर प्राणी र पदार्थहरूमा पनि मानवीय स्वभाव र गुण विशेषता हुन्छन् भन्ने लोकमान्यताका आधारमा कथाको कथ्य विषयवस्तु अनुसार पात्रको चयन गरिएको हुन्छ । पात्रले कथमा विषयअनुसरको भूमिका निर्वाह गर्दै गएको हुन्छ । (पराजुली २०७१ : ४५)

वर्गका आधारमा लोककथामा पात्रलाई यसप्रकार वर्गीकरण गरेको पाइन्छ ।

क) मानव पात्र

लोककथाको कथानकलाई अघि बढाउन लोककथामा मानव पात्रको प्रयोग गरिएको हुन्छ । कथाको विषयवस्तु अनुसार निम्न प्रकारका मानव पात्रको प्रयोग गरिएको हुन्छ ।

अ) दिव्यशक्ति युक्त पात्र

जुन मानवले आफ्नो शक्ति प्रयोग गरेर अदुभूत कार्यहरू सम्पन्न गर्न सक्दछ, त्यस्तो मानवलाई दिव्यशक्तियुक्त मानव भनिन्छ । यिनीहरूमा ८ देखि ११ कलासम्म रहेको विश्वास गरिन्छ । प्राय अनुश्रुति कथाहरूमा यस्ता पात्रको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

आ) असाधारण शक्तियुक्त मानव

जुन मानिसले बुद्धि, सौर्य, अतीन्द्रिय शक्ति तथा बाहुबलद्वारा अदुभूत एवम् आश्चर्यजनक कार्य गरेर लोकसमाजलाई चर्कित पार्दछ । त्यस्तो मानवलाई असाधारण शक्तियुक्त मानव भनिन्छ । राजा मन्त्री न्यायधिश आदि यस्ता मानव पात्रमा पर्दछन् । रहस्य र रोमाञ्चले भरिएका लोककथाहरूमा यस किसिमका पात्रको उपस्थिति देखिन्छ ।

इ) सामान्यशक्तियुक्त मानव

सामान्य शक्तियुक्त मानव लोककथाका सहयोगी पात्रको भूमिका देखिन्छन् । यी मानवहरूमा सामान्य प्राणीमा हुने गुण स्वभाव र विशेषता रहेको हुन्छ ।

ई) अर्द्धशक्तियुक्त मानव

सामान्य मानवमा हुने गुण स्वभाव पनि न्युन भएका अर्थात् प्रकृतिबाट ठगिएका लाटोबुझो, बामपुङ्के,अन्धो, लड्डो आदि पात्रलाई अर्द्धशक्ति मानव भनिन्छ । लोककथामा यस्ता पात्रहरूले कुनै एक अङ्गमा रहेको अतिन्द्रिय शक्तिले अदुभूत कार्य गरेर लोकलाई चर्कित पार्दछ भने यस्ता पात्रहरूप्रति लोकसमाजको दया एवम् सहानुभूति रहने गर्दछ ।

यसरी मावन पात्रलाई वर्गका आधारमा लोककथामा दिव्यशक्तियुक्त मानव, असाधारणशक्तियुक्त मानव, सामान्यशक्तियुक्त मानव र अर्द्धमानव गरी चार भागमा वर्गीकरण गरी यिनीहरूको भूमिका र स्थान अलगअलग हुने कुरा बताइएको छ ।

२. दैवी पात्र

लोककथामा प्रयोग हुने मानवेत्तर सजीव पात्रहरूमा दैवी पात्रहरू पर्दछन् । यी पात्रहरू त्रिकालदर्शी अष्टसिद्धिप्राप्त, दिव्यशक्तिको प्रयोग गर्न सक्ने अमर र वट्माण्डका सबै जीवभन्दा शक्तिशाली रहन्छन् । त्यस्ता पात्रहरूको प्रयोग धार्मिक तत्वले भरिएका कथा तथा मिथक कथाहरूमा हुन्छ । त्यस्तै अर्द्धदैवी पात्रमा देवीदेवता जस्तो पूर्णशक्ति प्राप्त नगरी सामान्य दिव्य शक्तिको प्रयोग गर्न सक्ने पात्र अर्द्धदैविक पात्र हुन् । अनुश्रुति तथा अलौकिक कथाहरूमा त्यस्ता पात्रको प्रयोग हुन्छ ।

३. पशुपंक्षी, सरीसृप तथा कीटपतङ्ग पात्रहरू

मानवेत्तर सजीव पात्रहरू यसवर्गमा पर्दछन् । घरपालुवा कुकुर गाई, भैसी तथा जङ्गली बाघ, भालु आदि पशुवर्गमा पर्दछन् । लोककथामा यी पात्रहरूलाई यिनीहरूको स्वभाव तथा महत्वका आधारमा सामान्य वा प्रतीकात्मक रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसै गरी पंक्षी पात्रहरूमा पखेटा भएका आकाशमा उड्न सक्ने चराहरू पर्दछन् । यी पशुपंक्षी लोककथामा धार्मिक महत्वका रूपमा आएका हुन्छन् । सरीसृप पात्रहरूमा घस्रेर हिड्ने सर्प, भ्यागुता आदि पर्दछन् ।

लोककथामा यी सम्पूर्ण पात्रहरूलाई यिनीहरूको स्वभाव, महत्व तथा कार्य क्षमतालाई आधार बनाएर सामान्य वा प्रतीकात्मक रूपमा पात्रको भूमिकामा पुऱ्याएको पाइन्छ ।

४. निर्जीव पात्रहरू

लोककथामा वृक्ष वनस्पति तथा पदार्थलाई पनि आत्मशीलतावादी भावनाबाट पात्र बनाएको हुन्छ । लोककथाका पात्रहरू जस्तोसुकै भएपनि लोकले विश्वास गर्छ र यी पात्रहरू मानिसजस्तै क्रियाशील भई लोककथालाई जीवन्त बनाउँछन् । कतिपय वृक्ष, वनस्पतिलाई धार्मिक आस्थाले हेर्ने गरिन्छ । जस्तै : वर, पिपल, समी, आँप, पैयुँ, पारीजात आदि त्यसै गरी पदार्थहरू पनि पूराकथात्मक तथा धार्मिक महत्वका भएमा ती प्रति आस्था रहन्छ जस्तै सूर्य, चन्द्र, पृथ्वी, हावा, शालीग्राम, रुद्राक्ष आदि संसारमा

अस्तित्वमा रहेका विभिन्न जीवहरू काल्पनिक जीवहरू, धार्मिक महत्व रहेका जीवहरू, पशुपंक्षी, सरीसृप, वृक्ष, वनस्पति र पदार्थ आदिलाई पात्र बनाई लोककथामा सर्वजीवात्मावादी भावनाको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

यसरी लोककथाको आवश्यकता र औचित्यका आधारमा लोककथामा पात्रहरूको चयन गरिएको हुन्छ ।

३. परिवेश

लोककथामा घटनहरू घट्ने स्थान, समय र वातावरणको समुचित व्यवस्थालाई परिवेश भनिन्छ, लोककथामा लौकिक र अलौकिक गरी दुई परिवेशको चित्रण पाइन्छ । लौकिक परिवेशमा गाउँ, समाज, वनजङ्गल, ओढार, गुफा, नदी समुद्र आदि रहेका हुन्छन् भने अलौकिक परिवेशमा स्वर्गलोक, सूर्यलोक, नागलोक आदि चौध लोक रहेका हुन्छन् । यी दुवै परिवेशलाई सघाउनमा स्थानीय परिवेशको प्रभाव बढी देखिन्छ । अर्थात् ठाउँ, समय, रीतिस्थिति, जीवन भोगाई, सोचाई, धर्मसंस्कृति लोकविश्वास, जादु, टुनामुना, भूतप्रेत आत्मशीलता प्रतिको विश्वास आदिको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ ।

लोककथामा लौकिक र अलौकिक परिवेशमा घटित हुने घटनाहरूलाई आन्तरिक परिवेशले समर्थन वा पुष्टि गर्दछ भने आन्तरिक परिवेश नै वास्तविक परिवेशको सहयोगी बनेको छ । लोककथामा परिवेशले कथानक र पात्रलाई आधारस्थल प्रदान गर्नुका साथै कथाको घटनालाई यथार्थ र दुरुस्त तुल्याउँछ ।

४ संवाद

दुई पात्रहरूका बीचमा भएको कुराकानीलाई संवाद भनिन्छ । यो समाख्याताले वर्णनद्वारा व्यक्त गर्दछ र नायक नायिकालाई रहस्यात्मक कुराको जानकारी गराउँदै कार्यसम्पादनमा मद्दत पुऱ्याउँछ । लोककथामा वृक्ष, वनस्पति, देवीदेवता, मानिस, राक्षस, पशुपंक्षी आदि पात्रहरूपनि मानिस जस्तै बोली कथालाई रोचक तथा प्रभावकारी बनाउँछन् । संवाद लोककथाको अनिवार्य र अपरिहार्य तत्व हो ।

समान्यतया हेर्दा मानवत्तर प्राणी एवम् वृक्ष वनस्पतिबीच भएको संवाद अपत्यारिलो लागेता पनि कथा वाचकले कथा भनिरहदा यही संवादकै कारण श्रोता मुत्रमुग्ध भएर कथा सुनिरहेको हुन्छ । यसले लोककथालाई थप रोचक एवम् मनोरञ्जनपूर्ण बनाउन मद्दत गर्दछ ।

४ द्वन्द्व

दुई भिन्न चरित्रवीच भएको वैचारिक वा शक्ति सङ्घर्षलाई द्वन्द्व भनिन्छ । यो आन्तरिक र वाह्य गरी दुई किसिमको हुन्छ । सतपात्रको विजय भएमा कथा सुखान्त हुन्छ । असतपात्रको विजय भएमा कथा दुःखान्त हुन्छ । लोककथामा द्वन्द्वको धेरै प्रयोग भएको देखिन्छ । जस्तै : देवता-राक्षस, मानव-भूतप्रेत, लामा-बोक्सी, राजाप्रतिपक्षी, सतपात्र, असत पात्र आदि वीचमा द्वन्द्व हुन्छ र यसले लोककथालाई रोचक मनोरञ्जन एवम् कुतूहलपूर्ण बनाउन सहयोग गर्दछ ।

५. उद्देश्य

अन्य साहित्यिक विधाहरूमा जस्तै लोककथामा पनि कुनै न कुनै उद्देश्य राखिएको हुन्छ । समान्यतः लोककथाहरू मनोरञ्जनका निमित्त प्रस्तुत गरिन्छन् । कथाको विषयवस्तुअनुसार लोककथाले भिन्न भिन्न उद्देश्य लिएको हुन्छ । धर्म, आचार व्यवहार राजनीति कुटनीति मनोरञ्जन शिक्षा, व्यवहारिक ज्ञान पराक्रम, नीतिशिक्षा आदि प्रदान गर्ने उद्देश्यले लोककथा सिर्जना भएको पाइन्छ । यी उद्देश्यहरूमध्ये कथावाचकले श्रोताको उमेर, रुचि, पृष्ठभूमि आदि कुरालाई ख्याल गरी कथा श्रवण गराउन सके लक्षित समूहलाई फाइदा पुग्छ ।

६. भाषा

लोककथा भाषाका माध्यमबाट व्यक्त गरिने श्रव्य पाठ्य विधा हो । यसमा स्थानीयताको प्रभाव पाइन्छ अर्थात् लोककथा स्थानीय कथ्य भाषामा प्रस्तुत गरिन्छ । स्थानीय स्तरमा प्रचलित उखान टुक्का, गाउँखाने कथा, ठेट नेपाली शब्दको प्रयोग हुने हुँदा लोककथाको भाषा विशेष महत्त्व रहेको हुन्छ । लोककथाको भाषामा स्थानीयताको प्रभावकै कारण लोककथाको एउटै मूलपाठमा पनि स्थान र व्यक्ति अनुसार फरक-फरक तरिकाले प्रस्तुत भएको पाइन्छ ।

स्थानीयताको प्रभाव रहनु नै लोककथाको मुख्य भाषिक विशेषता हो ।

७. शैली

लोककथा प्रस्तुत गरिने तरिकालाई शैली भनिन्छ । प्रायः लोककथाहरू वर्णनात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरिन्छ । कुनै लोककथाहरू व्याख्यात्मक र तार्किक शैलीमा प्रस्तुत गरिन्छ । लोककथाको आयामअनुसार पनि शैली भिन्नभिन्न हुन सक्छ ।

लामालामा लोककथाहरूमा अर्को उपकथा पनि जोडिएको हुन सक्छ । यस्तो शैलीलाई गर्वकथा शैली भनिन्छ । एउटै घटना वा विचार पटकपटक दोहोरिएमा त्यसलाई क्रमसम्बन्धात्मक शैली भनिन्छ । त्यस्तै कतिपय लोककथाहरू चम्पु शैलीमा पनि व्यक्त गरिन्छ । समग्रमा भन्नुपर्दा लोककथाको शैली कथैताको शील्पमा आधारित हुन्छ । कथयिताअनुसार एउटै लोककथाको शैली पनि भिन्न-भिन्न किसिमको हुन्छ । प्रायःजसो लोककथाहरू एकादेशबाट सुरु भई भन्नेलाई फूलको माला आदि लोकशैलीमा अन्त्य हुन्छ ।

निष्कर्ष

लोककथा एउटा स्वतन्त्र विधा हो । यसका कथानक, पात्र, परिवेश, संवाद, उद्देश्य, भाषा, शैली आदि संरचक घटकहरू रहेका छन् । यी सबै घटकहरूको कुशल संयोजनद्वारा नै लोककथा सुगठित बन्दछ र यसले कथावाचकलाई आत्मसन्तुष्टि तथा श्रोतालाई मनोरञ्जन, नैतिक शिक्षा, चलाखी, बहुलोकप्रति विश्वास, आत्मशीलता, जादु, टुनामुना, योग, अनुष्ठान आदि विविध पक्ष मध्ये मनोरञ्जनका साथै कुनै न कुनै एक पक्षको रहस्य उदघाटन गर्दछ ।

३.१.५ लोककथाको वर्गीकरण

लोककथा लोकसाहित्यको सर्वप्राचीन विधा हो । श्रुति स्मृति परम्परामा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा आएको पाइँन्छ । लोककथाले लोकजीवनको भाव प्रवाह गर्दछ । अर्थात् समाजका धार्मिक, सांस्कृतिक आदि विविध पक्षहरूलाई समेटेको हुन्छ । लोककथाको वर्गीकरणमा सम्बद्धमा पूर्वीय र पाश्चात्य विद्वाहरूले आ-आफ्नो दृष्टिकोण अघि सारेका छन् ।

नेपाली लोकसाहित्यका अध्येता तुलसी दिवसले नेपाली लोककथालाई दस भागमा वर्गीकरण गरेका छन् भने धर्मराज थापा र हंसपरे सुवेदीले नेपाली लोककथालाई पाँच भागमा वर्गीकरण गरेका छन् । त्यस्तै चुडामणि बन्धुले लोककथालाई दुई भागमा वर्गीकरण गरेका छन् ।

१. तुलसी दिवसकाअनुसार लोककथाको वर्गीकरण

यहाँ तुलसी दिवसले लोककथालाई दस वर्ग र नौ उपवर्गमा वर्गीकरण गरेका छन् ।

क) सांस्कृतिक ऐतिहासिक लोककथाहरू

ख) अर्ती उपदेशका लोककथाहरू

ग) पुशुपक्षीका लोककथाहरू

घ) दैवी लोककथाहरू

अ) ठगीतथा चलाखीका लोककथाहरू

आ) मुख्याइँका लोककथाहरू

इ) लोकभी तथा कञ्जूसका लोककथाहरू

ई) विश्वासघातका लोककथाहरू

ड) फलफूलका लोककथाहरू

अ) भूत तथा राक्षसका लोककथाहरू

आ) बोक्सी तथा जादूका लोककथाहरू

इ) परी तथा अप्सराका लोककथाहरू

च) धार्मिक लोककथाहरू

छ) साहस तथा बहादुरीका लोककथाहरू

ज) विविध लोककथाहरू (दिवस, २०३२:३०)

धर्मराज थापा र हंसपुरे सवेदीका अनुसार लोकथाको वर्गीकरण

१. धार्मिक तथा सांस्कृतिक ऐतिहासिक कथा

२. मानवी तथा अति मानवीकथ

३. पशुपंक्षीका लोककथा

४. दैवी लोककथा

५. विविध लोककथा

चुडामणि बन्धुका अनुसार लोककथाको वर्गीकरण

चुडामणिले बन्धुले लोककथालाई विषयगत र उद्देश्यगत आधारमा वर्गीकरण गरेका छन् :

क) विषयगत वर्गीकरण

१ . पौराणिक कथा

क) पूरा कथा

ख) वर्तकथा

ग) तन्त्रकथा

२. अनुश्रुति कथा

क) स्थान सम्बन्धी कथा

ख) घटनासम्बन्धी कथा

ग) चरित्र सम्बन्धी कथा

३. समाजिक कथा

क) प्रेम कथा

ख) वीर कथा

ग) न्याय सम्बन्धी कथा

घ) नीति कथा

ङ) ठगीका कथा

च) चलाखीका कथा

छ) मुख्याईका कथा

ज) विश्वासका कथा

झ) लाभी तथा कञ्जूसका कथा

ञ) घरपरिवार सम्बन्धी कथा

ट) अर्ती उपदेश सम्बन्धी कथा

४. अलौकिक तथा अतिरञ्जित कथा

क) पशुपंक्षी तथा सरीसृपका कथा

ख) परी तथा अप्सराका कथा

ग) फलफूल तथा वृक्ष वनस्पतिका कथा

घ) बोक्सी तथा जादूटुनामुनाका कथा

ङ) भूत तथा राक्षसका कथा

५. विविध कथा

क) हाँस्य कथा

ख) बालकथा

ग) विविध कथा

ख) उद्देश्यगत वर्गीकरण

१. पौराणिक लोककथा तथा धार्मिक लोककथा

२. मनोरञ्जनमूलक लोककथा

३. सैक्षिक प्रयोजनका निमित्त लोककथा आदि । (बन्धु, २०५८ : ३००)

मोतीलाल पराजुलाका अनुसार लोककथाको वर्गीकरण

मोतीलाल पराजुलीले लोककथालाई २४ भागमा मिनानुसार वर्गीकरण गरेको पाउन सकिन्छ :

१. अनुश्रुति कथा

२. अर्ती / उपदेशका कथा

३. ऐतिहासिक कथा

४. क्रमसम्बद्धनात्मकता कथा

५. कारण निर्देशक कथा

६. तन्त्र कथा

७. नीति कथा

८. न्याय सम्बन्धी कथा

९. प्राकृतिक लोककथा

१०. परी तथा अप्सराका लोककथा

११. पशुपंक्षी, सरीसृप तथा कीटपतङ्गका लोककथा

१२. प्रेम कथा
१३. फलफूल/वृक्ष वनस्पतिका लोककथा
१४. बालकथा
१५. बोक्सी तथा जादू-टुनामुनाका कथा
१६. भूत तथा राक्षसका कथा
१७. मिथक (पुरा)
१८. वीर कथा
१९. व्रत कथा
२०. सामाजिक कथा
२१. सूत्रकथा
२२. स्थानसम्बन्धी कथा
२३. हास्य कथा
२४. विविध लोककथा

चौथो परिच्छेद

छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूको सङ्कलन र विश्लेषण

४.विषयप्रवेश

प्रस्तुत परिच्छेदमा बझाङ जिल्लाको छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूको सङ्कलन गरिएको छ । जहाँ मानिस पशुपंक्षीका कथाहरू सामाजिक कथाहरू र पौराणिक लोककथाहरू रहेका छन् ।

४.१ पिउर्या र उद्या लोककथाको विश्लेषण

४.१.१ परिचय

पिउर्या र उद्या लोककथा सामाजिक विषयवस्तुमा आधारित लोककथा हो । यसलाई मानिससँग सम्बन्धित लोककथा भनेर चिनाउन पनि सकिन्छ । प्रस्तुत लोककथा बझाङ जिल्ला छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा अहिले पनि भनिने र सुनिने प्रचलित लोककथा हो । यो स्वैरकल्पनामा आधारित लोककथा हो । यसमा पिउर्या र उद्या साथी साथी भए पनि पिउर्याले उद्यालाई जसरी पनि हराएर उसकी रूपवती, गुणवती केटी साथीलाई पाउने तीब्र चाहाना राखेको छ । आफ्नो बलबुद्धिले नसके पछि पिउर्या बाहुनको सहायताले उद्यालाई जित्ने उपायको खोजीमा लाग्दछ । अन्तमा जति उपाय र षडयन्त्र रचे पनि पिउर्याको हार हुन्छ । यसरी हेर्दा कथाको शीर्षक र कथानक बिच सार्थक सम्बन्ध पाइन्छ ।

४.१.२ कथाको मूलपाठ

एकादेशका ठाउँमा दुई ठुला डाँडा रछन् एक डाँडानि उद्या र अर्का डाँडी पिउर्या बस्न्यारछ । उद्या धक्ता रुस्या र बल्ल्योरछ, र पिउर्या भन्या दुब्लो ख्याउट्या र बुद्धिमानी रछ । पिउर्या बुद्धिमानी भयापन उद्यालाई बुद्धिले नसक्या रछ । ताक्तले पनि नसक्या रछ त्यो । उद्यासँग एक निकी केटी रैछ । आफूपन राजा भएको गाउँको जान्या सुन्या भयापन तै केटी पिउर्यालाई नहेर्न्या रैछ । पिउर्यालाई तै केटी आफ्नी बनाउन्या मन भयो छ । अब उद्यालाई जसरीपन हराईकन तै केटी आफ्नी बनाउनु पर्यो भनी फसाउन्या विचार गर्योछ । उद्यालाई बोलाइकन घुम्न भाउ हजुर भनेर पिउर्याले लैगयोछ । उसले

अग्गाइ बाटामा खाल्डो खनी पुर्याको रछ । हिट्टा हिट्टा पिउर्या तै खाल्डाइरो लोट्याजन भै लड्यो । हजुर मुत लोटी गा अब मुख उठाउनु पर्यो भनी उद्यालाई भन्योछ । उद्याले हात समाइ उबो तान्यावेला पिउर्याले उद्यालाई उनो तानी तसुइ खाल्डाइनो पुन्या विचार अर्याको रछ तर उद्याले हातैरी समाइ पिउर्यालाई जुरुक्क उठाइ खाल्डावाट मल्लाफाल फाल्योछ ।

अभ्रपन यै उद्या जति सक्याइनु अब क्या अद्य पर्यो भनी सोचनु लाग्योछ । अन्तमा बाहुनकी हेराउन कोराउन अन्या विचार अर्योछ । बाहुनका गै सबै कुरो सुनायो छ । पिउर्याका कुरा सुन्यापछि बाहुनले भन्यो छ । तु तेरा गहदशा पुजिकन तिल जौ पैसा राताकाला कपडाले हड पुछिकन उद्यालाई दान दिनु तापछि ऊ दुब्लाउदै जान्या छ, कम्जोर हुन्या हो तापछि लड्डु भनी बाहुनले सिकायो छ । पिउर्याले आज मेरा घर पुजाआजा छ यतै खाना आया भनी उद्यालाई निम्तो दियो छ, राजा भयाको माइसले भन्या पछि उद्याल आयो छ र खानासाना खायोछ । गहदशा पुजि हड पुछ्याका तिल जौ कपडा रुप्या दियोछ । उद्याले लिन मान्योइनु छ । ऊ हजुर मेरा घर आयाका यी त लिनुइ पछि भनी पिउर्याले जिद्दी अर्यापछि उद्याले लग्यो छ । त्यो लिया पछि उद्या दिनदिनै दुब्लाउदै गयो छ । दुब्ली दुब्ली माछाको काडो भयापछि पिउर्या उद्यासँग लड्डु गयो छ । लड्डा लड्डा पिउर्याले उद्याजति सक्याइनु छ । अज लाग्यो छ पिउर्याले उद्यालाई लडायो छ । लड्डा उद्या थाक्यो छ । अब उद्याले तै केटीकी सोध्यो छ तु कैका भन्या होइ त ? केटीले भनी छ उद्याले जित्या उद्याका भाउला पिउर्याले जित्या पिउर्याका भाउला । उद्याले सोच्यो छ मु जिउँदो बाघ बाहहाताको थप्डो छ्या मु पन बाघ हुँ भनी अज पिउर्यासँग लड्डु गै पिउर्यालाई जिती भाड्यो छ र अभ्र तै केटीकी लागि आफ्नो घरतिर लायो छ । विचारा पिउर्या निरास भै बस्योछ ।

स्रोत : मानबहादुर धामी

वर्ष : ७३

४.२.३ कथानक

प्रस्तुत लोककथाको कथानक एउटै उमेरका पिउर्या र उद्याको प्रसङ्गवाट आरम्भ भएको छ । पिउर्याले आफ्नो सबै बलबुद्धिको प्रयोग गरेपनि हारेको सन्दर्भमा कथा समाप्त भएको छ । प्रस्तुत कथाको कथानक संक्षेपमा निम्नानुसार छ :

प्रस्तुत उद्या र पिउर्या कथाको कथानक आदि मध्य र अन्त्यको ढाँचामा अगाडि बडेको छ । पिउर्या र उद्याको परिचयदेखि पिउर्याले उद्यालाई घुम्ने प्रस्ताव राखी घुम्न गएको घटनासम्मको संरचनालाई कथाको आदि भागको रूपमा राख्न सकिन्छ । त्यस्तै पिउर्याले आफू लडेको नाटक गरी खाल्डोमा उद्यालाई तानेर पुर्ने घटनादेखि दुब्ल्याएर ख्याउटे भएको उद्यासँग पिउर्या लड्न तयार भएको सम्म कथाको मध्य भाग मान्न सकिन्छ । त्यस्तै लडाइमा पिउर्याले एकदुई पटक उद्यालाई लडाए पछि उद्याले जितेर युवती लगेको प्रसंगलाई कथाको अन्त्य भाग मान्न सकिन्छ । यस कथाले समाजको किंवदन्ती बोकेको छ । यसको कथानक कौतुहलता प्रदान गर्ने खालको नै छ । यसले समाजका ठूला हौं भन्ने चरित्रलाई देखाउन खोजेको छ ।

४.१.४ पात्र

प्रस्तुत पिउर्या र उद्या कथामा पिउर्या, उद्या, युवती बाहुन आदि पात्रको उपस्थित रहको छ । पिउर्या र उद्याकै केन्द्रीयतामा कथानक अगाडि बडेकाले यी दुवैलाई कथाका प्रमुख पात्र मान्न सकिन्छ । युवती र बाहुनलाई सहायक पात्रको रूपमा लिन सकिन्छ ।

पिउर्या : पिउर्या यस कथाको मुख्य पात्र हो यसको केन्द्रविन्दुमा नै कथा अगाडि बडेको छ । शारीरिक रूपमा दुब्लो तर बौद्धिक हिसासवले चलाख पिउर्या राजा हो । ऊ उद्याकी गुणवती, रूपवती युवतीलाई आँखा लगाउने कुटिल चरित्र भएको पात्र हो । ऊ लोभी षड्यन्त्रकारी आचण भएको असत पात्र हो । यिनलाई व्यक्तिगत प्रतिकूल गतिशील , बद्ध र मञ्चीय पात्रका रूपमा चिनाउन सकिन्छ ।

उद्या : उद्या यस कथाको मुख्य पात्र हो । शारीरिक रूपमा बलियो, बौद्धिक रूपमा बुद्ध चरित्रका रूपमा कथमा आएको छ । यो सोभा चरित्रको भएकाले पिउर्याको कुटिल चाल नबुझ्न वर्गीय पात्र हो । उसले सोभासाभा नागरिकको प्रतिनिधित्व गरेको छ । यिनलाई वर्गीय, अनुकूल, गतिशील, सत, बद्ध र मञ्चीय पात्रका रूपमा चिनाउन सकिन्छ ।

४.१.५ परिवेश

प्रस्तुत लोककथाको परिवेश किंवदन्ती तथा लोकसमाज नै हो यसको कालिक परिवेश लोकजीवन नै हो । स्थानिक परिवेशका रूपमा पहाड, गाउँघर, बाटो, खेतवारी आदि आएका छन् । भौगोलिक परिवेशका हिसावले यो पहाडी भेग उपयुक्त नै छ ।

४.१.६ कथोपकथन

प्रस्तुत कथामा पात्रको बहुल केन्द्रीयता भएकाले पात्रहरूकाबीच दोहोरो संवाद रहेको छ । मुख्य पात्र पिउर्या र उद्याका बीच तथा पिउर्या र बाहुनका बीचमा दोहोरो संवाद भएको छ । त्यस्तै कथाको अन्त्यमा उद्या र युवतीका बीचमा पनि छोटो संवाद रहेको छ । प्रस्तुत कथामा संक्षिप्त स्वाभाविक किसिमको कोतुहलपूर्ण संवादले कथालाई रोचक बनाएको छ ।

४.१.७ द्वन्द्व

प्रस्तुत कथामा आन्तरिक र वाह्य द्वन्द्वको प्रयोग भएको छ । पिउर्याले कसरी केटीलाई पाउने भन्ने घटना कथामा आन्तरिक द्वन्द्वका रूपमा आएको छ । केटीलाई पाउने कुरामा पिउर्या र उद्याकाबीच भएको शक्ति सङ्घर्षलाई कथाको वाह्य द्वन्द्वका रूपमा लिन सकिन्छ ।

४.१.८ उद्देश्य

पिउर्या र उद्याको लोककथा सामाजिक विषयवस्तुमा आधारित लोककथा हो । यस लोककथामा दुई जना पात्र पिउर्या र उद्या मार्फत कथानक अगाडि बढेको देखिन्छ । पिउर्या बुद्धिमान र चलाख छ तर उसको मित्र उद्या बलियो भएपनि उसँग बुद्धिको भने कमी भेटिन्छ । यहाँ बुद्धि र बलका बिचमा अथवा पिउर्या र उद्याका जीवनमा एउटा सुन्दर युवतीलाई आफ्नो पक्षमा कसरी पार्ने भन्ने विषय प्रसङ्ग रहेको पाइन्छ । यहाँ उद्यालाई हराएर युवती आफ्नो कब्जामा ल्याउन पिउर्याले जस्तोसुकै जुक्ति निकाले पनि त्यो असफल भएको र उद्याले बलको कारणले नै पिउर्यालाई हराएर युवतीलाई आफूसँग लिन सफल भएको प्रसङ्ग उल्लेख पाइन्छ । त्यसैले यस लोककथाले त्यो बेला बुद्धि भन्दा बल नै ठूलो थियो भन्ने सन्देश दिनका साथै अरूको राम्रो र सुन्दर चिजमा आँखा लगाउँदा आफूले खनेको खाल्डोमा आफैँ पुरिन्छ भन्ने सन्देश पनि यहाँ पाइन्छ ।

पिउर्या र उद्याको लोककथा सामाजिक विषयवस्तुमा आधारित लोककथा हो । यस लोककथामा दुई जना पात्र पिउर्या र उद्या मार्फत कथानक अगाडि बढेको देखिन्छ । पिउर्या बुद्धिमान र चलाख छ तर उसको मित्र उद्या बलियो भएपनि उसँग बुद्धिको भने कमी भेटिन्छ । यहाँ बुद्धि र बलका बिचमा अथवा पिउर्या र उद्याका जीवनमा एउटा सुन्दर युवतीलाई आफ्नो पक्षमा कसरी पार्ने भन्ने विषय प्रसङ्ग रहेको पाइन्छ । यहाँ उद्यालाई हराएर युवती आफ्नो कब्जामा ल्याउन पिउर्याले जस्तोसुकै जुक्ति निकाले

पनि त्यो असफल भएको र उच्चाले बलको कारणले नै पिउर्यालाई हराएर युवतीलाई आफूसँग लिन सफल भएको प्रसङ्ग उल्लेख पाइन्छ । त्यसैले यस लोककथाले त्यो बेला बुद्धि भन्दा बल नै ठूलो थियो भन्ने सन्देश दिनका साथै अरूको राम्रो र सुन्दर चिजमा आँखा लगाउँदा आफूले खनेको खाल्डोमा आफैँ पुरिन्छ, भन्ने सन्देश पनि यहाँ पाइन्छ ।

४.१.९ भाषाशैली

प्रस्तुत लोककथामा बभाडी भाषिका अन्तर्गत छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिकाको स्थानीय भाषाको ठेट शब्दहरूको प्रयोग भएको छ । स्थानीय भाषिकाको शब्दको प्रयोगले कथालाई भनन मौलिक बनाएको छ । वर्णनात्मक शैलीमा लेखिएको प्रस्तुत कथा लोककथाको मान्यताअनुसार परिवेशको वर्णन गर्दै अगाडि बढेको छ । यसको शैली रोचक हुनका साथै संवादात्मक शैलीको पनि प्रयोग भएको छ । यस कथामा तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दु कथन प्रद्धतिमा कथानक अगाडि बढेको छ ।

४.२ माल बाख्रो लोक कथाको विश्लेषण

४.२.१ परिचय

मालबाख्रो लोककथा मानिस पशुपंक्षी सम्बन्धी विषयवस्तुमा आधारित लोककथा हो । यसको विषयवस्तु सामाजिकता भए पनि पात्रका रूपमा मालबाख्रो अद्भूत शक्ति भएको पात्रको रूपमा आएको छ । यसै लोककथालाई लोककथाका प्रमुख तत्त्वका आधारमा विश्लेषण गरिन्छ ।

४.२.२ मूलपाठ

एकादेशमा राजाका दुइटा रानी रछन् । दुमै रानीबाट एक एक चेली राछन् । जेठी राजी र राजा माल गयाछन् । रानीले आफ्नी चेलीलाई माल भान्या होइकी भनी सोध्यो छ मु माल भानइनु मुलाई माल बाख्रो आनी दिनु भन्यो छ । माल होइ फर्क्यापछि जेठी रानीको मृत्यु भयो छ । आफ्नी सौताको मृत्यु भया पछि कान्छी रानीले आफ्नी चेली भन्दा उइकी चेलीलाई मस्त काममा लाउनी रछ । खानाखाना दिदिनरछ भोकभोकै काम अराउनी रछ । खाना नखाइ ऊ माल बाख्रो लिइकन जङ्गल चराउनु भानीरछ । तै माल बाख्राले जे खान मन लाग्यो त्यो कानबाट निकाली दिनो रछ । त्यो सौताकी चेली त भिक्क भिक्क मोटाउनु लागि छ । घर केइपन खान पाउनीन अक्पन यो कसरी मोटाउन लागि छ,

भनी सौतेनी आमा सोच्चु लागि । यिन्ने क्या खानी रछ, भनी विचार अर्नु आफ्नी चेलीलाई लायोछ । माल बाख्राले भोकलाग्याका बेला तैकी लाउन, लड्डु कानबाट निकाली दियाको खुवायाको थाह पाइछ । अरु गाउँल्यालेपन माल बाख्राले आफ्नी गलीलाई मीठामीठा खाना दिन्या रछ, भनी सैतेनी आमालाई कुरो लायो छ । सैतेनी आमाले अब क्या अर्नु पर्यो भनी सोच्चु लागि छ । चेलीका रिसले अब तै माल बाखा मारुं पर्यो र सिकार खानु पर्यो भनी सोचिछ । अब बाख्रो त मारुं पर्यो कसरी मारुं पर्यो ? उसै त मारुं भएन । तसाइले उइकी सौतेनी आमा मृगका छालमा सुती पडपड अर्नु लागि छ । उइका बुडाले सोध्यो छ । क्या पडपड अद्दी छै भनी ? यी मेरा हड्डी कसरी पड्कीन्या छन् ? क्याप भयो अब बाहुनलाई हेराउन कोराउन अद्दु पर्यो भनी बड्डालाई भन्यो छ । बड्डीले अग्गा नै आफ्ना बाहुनलाईल रुप्या खुवाई माल बाखाको सिकार खायो भन्या निको हुन्या हो भनी कुरा लायाको रछ । बुढाकी आफ्ना बाहुन बोलाउनु लगाई छ, बुढो सोभो रछ । बड्डीले भन्याको बाहुन बोलाई हेरायो छ र बाहुनले भन्यो छ, अहो हजुर यिनलाई त माल बाखाको सिकार खुवाउनु पर्न्या हो माल बाखा काँ पाइएला त भनी बाहुनलाई सोध्यो छ । तापछि बाहुनले हेराउन कोराउन अद्या त तैमरा घरमा छ जस्तो लाग्छ । ठूला ठूला कान भयाको माल बाख्रो । बड्डीले पडपड अद्दु लागि छ । हेर पन यिनको शरीर कसरी पड्कनो छ ? यिनले दुख पाउन्या हुन् भनी बाहुनले भन्यो छ । यिनले दुख पाउनु भन्ना त बाखा नै मारुं पर्यो भनी बुढाले भन्यो छ । छोरी माल बाख्रो जन मार बाउ यो त मेरी आमा जसै हो भनी रुन लागि छ । सोभो बड्डो क्या अरु कसो अरु भयो छ ? बड्डी माल बाख्रो नमार्न सम्म टनटन अर्नु लागिछ । माल बाख्रो मारी टन्न सिकार भोल खाई निको भयाको बहाना अरिछ । छोरीले भन्या आफ्नो भाग सिकार घर नजिकै गाडिछ । तै सिकार गाड्याको ठाउँमा सुनको खामो उर्म्योछ । सबुइ जन तै खामा निकाल्लाकी लागि लाग्या छन कसैलेपन सकेन छ । यो कुरो राजसम्म पुग्यो छ । कसैले पन नसक्या पछि तै खामा निकाल्न तैकी चेली मात्र बाकी रछ । तन्ने हल्लाउनु भाई त्यो सुनको खामो ढल्यो छ । सबुइ जना अचम्म भयाछन् । राजापन खुसी भयाछन् । तैकी मस्त धनपैसा दियो छ । घरदरबार दियोछ । तसुइसित जन्त अर्नु राजा तयार भयाछन् । जन्तका बेलापन सौत्यानी आमाले आफ्नी चेलीलाई दिदी भेट्न पठाइछ र वेउलीका लुगा लाउन्याबेला तैकी कुवानी घोचालेइ उसैका लुगा लगाइ तु आफू वेहुली हुनु भनी सिकाइ लायो छ । चेलीले पन आमाले सिकाया जसा अरी छ । वेहुलीका लुगा लगाउन्या बेला आफ्नी दिदीलाई कुवाइनी घोचाली आफू वेहुली भैकन राजासँग जन्त

अरिछ । कुवामा पानी लिन आयाका माइसले दिदीलाई बचायो छ । सबुइ कुरा राजाले थाह पाया पछि बहिनीलाई मारी दिदीलाई रानी बनाई राख्यो छरे ।

स्रोत : कमलादेवी धामी

वर्ष : ७०

४.२.३ कथानक

प्रस्तुत मालबाखो कथा पशुपंक्षी लोककथामा आधारित लोककथा हो । यस कथामा मुख्य पात्रको रूपमा मालबाखो र त्यसलाई हेर्ने सौतेनी छोरीका माध्यमबाट कथानकको घटनाक्रम अगाडि बढेको देखिन्छ । यो कथा राजा रानी मालजाने घटनाक्रमदेखि आमाको मृत्युसम्मको घटनालाई आदि भाग, आमाको मृत्युपछि सौतेनी आमा आउनुदेखि सुनको खम्बा निकाल्नसम्म मध्यभाग र सुनको खम्बा निकाल्नेदेखि राजकुमारसँग सौतेनी छोरीको विवाह हुनसम्म कथाको अन्त्यभागका रूपमा प्रस्तुत भएको छ । यसको कथानक रैखिक ढाँचामा अगाडि बढेको छ ।

४.२.४ पात्र

यस मालबाखो कथामा बुढाबुढी सौतेनी आमा, छोरीहरू, मालबाखो, गाउँलेहरू बाहुन, राजा आदि पात्रहरूको प्रयोग भएको छ । यी पात्रहरूमध्ये प्रमुख पात्र सौतेनी आमा छोरी र मालबाखो हुन् । अन्य पात्रहरू सहायक पात्रका रूपमा आएका छन् । सौतेनी आमाको केन्द्रीयतामा कथानक अगाडि बढेकोले यसलाई प्रमुख पात्र मान्न सकिन्छ । सौतेनी आमाको भूमिका सुरुदेखि अन्त्यसम्म भएकाले यसलाई प्रमुख पात्र हो । यो कथामा प्रतिकूल, व्यक्तिगत, गतिशील, बद्ध पात्रका रूपमा देखिन्छे । यस्तै सौतेनी छोरी पनि यस मालबाखो कथाकी प्रमुख पात्रका रूपमा लिन सकिन्छ । यसको भूमिका पनि कथाको सुरुदेखि अन्त्यसम्म रहेको छ । यसलाई अनुकूल, वर्गीय, स्थिर र बद्ध पात्रका रूपमा यसको चरित्र रहेको छ । यसरी अरू सहायक पात्रको भूमिका पनि कथामा आ-आफ्नो स्थानमा रही आएको छ ।

४.२.५ परिवेश

प्रस्तुत मालबाखो कथाको परिवेश व्यापक रूपमा फैलिएको छ । यहाँ स्थानिक परिवेशका रूपमा विदेश, वनजङ्गल, गाउँघर, राजदरवार, तलाउ, बाटो आदि आएका छन् । यसको कालिक परिवेश भने लोकजीवन मान्न सकिन्छ ।

४.२.६ कथोपकथन

प्रस्तुत कथामा संक्षिप्त, स्वाभाविक र पात्रअनुकूल संवादले कथालाई रोचक र मनोरञ्जनपूर्ण बनाएको छ । एकल र बहुल संवादको प्रविधि यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको सुरुमा आमा र छोरी सरल संवादको प्रयोग भएको छ भने सौतेनी हामा र बाहुनका बीच कुटिल संवाद भएको पाइन्छ । त्यस्तै अन्त्यमा आमा र छोरी बीच भएका कथोपकथनले कथाको घटनालाई गतिशील बनाउनका साथै पाठकमा जिज्ञासा र रोमाञ्चक स्थितिको सिर्जना गरेको छ । तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोग भएको छ ।

४.२.७ उद्देश्य

प्रस्तुत यस कथाको उद्देश्य आफूलाई जन्मदिने आमाको मृत्युपछि छोरीको अन्तःहृदय र मानसपटलमा कति ठूलो चोट पछि भन्ने भावलाई प्रस्तुत गर्ने यस कथाको उद्देश्य मान्न सकिन्छ । त्यस्तै एउटी सौतेनी आमाले सौताका सन्तानप्रति गर्ने दुर्व्यवहार र निष्ठुरीपन एवम् सद्भाव दिनुपर्ने विचार व्यक्त भएको छ । सत्यको सधैँ जीत हुन्छ , असत्य र षडयन्त्रको पछि लाग्ने व्यक्ति एक दिन आफैँ त्यसको शिकार हुनुपर्छ भन्ने भाव प्रस्तुत गर्नु पनि यसको उद्देश्य हो ।

४.२.८ द्वन्द्व

प्रस्तुत कथामा आन्तरिक र बाह्य द्वन्द्वको प्रयोग भएको छ । बाह्य द्वन्द्वका रूपमा आमाको मृत्युपछि छोरीले सहनु परेको दुःख र सङ्घर्षलाई लिन सकिन्छ । त्यस्तै आफ्नो मालबाखोको मासु खानुपर्ने बुबासँग गरेको हारगुहार एकातिर छ भने अर्का सौतेनी आमाको रोग मालबाखोको मासु खानुपर्ने भनाइ पनि बाह्य द्वन्द्वको रूपमा कथामा आएको छ । त्यस्तै कथामा आन्तरिक द्वन्द्वको रूपमा सौतेनी

आमाले मालबाखो मार्न गरेको कथा घटनालाई लिन सकिन्छ । सत् र असत् पात्रको बीचमा द्वन्द्व रहेको छ ।

४.२.९ भाषाशैली

यस मालबाखो लोककथाको भाषा बभ्राड जिल्लाको छविसपाथिभेरा र दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रचलित भाषिकाको ठेश शब्दको प्रयोग भए पनि यो सहज रूपमा बुझ्न सकिन्छ । यसको शैली संवादात्मक, वर्णनान्तमक एवम् रैखिक ढंगमा आएको छ । यस लोककथाको शैली सरल वर्णनात्मक र प्रभावकारी पनि रहेको छ

४.३ घिउ घसाइ लोककथाको विश्लेषण

४.३.१ परिचय

घिउ घसाइ लोककथा मानिस र पुशुपंक्षी सम्बन्धी लोककथा हो । यो कथामा मान्छेले घिउ घसेको देखेर राक्षसले पनि घिउ घस्ने इच्छा राख्दा त्यसले भोग्नु परेको नाराम्रो स्थितिलाई रोचक र मनोरञ्जनपूर्ण तरिकाले प्रस्तुत गरिएको छ । घिउ घस्ने इच्छा राख्दा राक्षसको दुःख निघन भएको प्रसङ्ग कथामा प्रस्तुत गरिएको छ । यस्ता कथाहरू पहिले साभको खानापछि सुत्नभन्दा अगाडि प्रशस्त मात्रमा सुनाउने परम्परा भए पनि अहिले यस्तो परम्परा हराएको छ

४.३.२ मूलपाठ धेरै अधिको कुरो एक देशमी कुनै एक गाउँमा बुढाबुढी बस्न्यारछन् । तनका निनु चेलो रछ तै ठाउँमा अरू नजिकैरा घरपन रैनछन् । बरु मसान र राक्षस बस्न्या ओढार रछन् भन्या पुरानो भनाइ सुनिन्थ्यो रे । सुत्न्या बेला बुढीले बुढाका घिउ लाइदिन्या रछ । त्यो सबुइ कुरा राक्षसले धेक्या रछ । बड्डो केही दिनका लागि बाहिर गयोछ । बड्डो बाहिर गयाका बेला सधैं तै बड्डीका घर एक राक्षस आई घिउ लाइ माग्दो रछ । त्यो वरिपरिका राक्षसहरूले धेक्यारछन् । तसरी अर्काका घर भाइ दुख दिनु निको होइनु भोलिबटि जनभाए भनी सम्भायोछ ।

आफ्ना घर रात सुत्त्याबेला एक राक्षस आईकन सधैं घिउ लाइमाग्दो छ । मुख दुख दिन लाग्यो क्या अर्नु पर्यो भनी तै बुढीले गाउँका आईमाईसित कुरा राखिछ । गाउँका आईमाईले तै बुढीकी एक तरिका सिकायो छ । आज भाइकन सल्लाका रूखबाट खोटो आनेइ तै राक्षेसले घिउ लाइदे भन्यापछि तै खोटो

जिउ भरी घसाउनु र धै कत्तिको लाग्यो भनी हेरु भनी भराले हुचु र तसुइ बेला तै राक्षसको हडमी आगो लगाउनु तापछि त्यो राक्षस जली मर्न्या छ भनी सिकायो छ । तापछि त्यो बड्डी सल्लाको खोटो आन्नु गैछ । बासा खानु खाइ सुत्या बेला घिउको सट्टा खोटो तताई राखी छ । बाधैका जसो राक्षस आयो छ । बड्डीकी घिउ लाइदे भन्यो छ । बड्डीले सरासर हड भरी खोटो लगाइ दिइछ । धै कत्तिको लाग्यो हेरु भनी भराले हर्याजन अरि राक्षसका हडम्मो आगो लगाइ छ राक्षस रुनो रुनो बाहिर आएर भन्न लाग्यो छ । अबबाट तेरा घर कहिलै आउन्त्या हुँनु तेरा सात पुस्ता सम्म सताउन्त्या हुँनु भनी रुदै भाग्यो छ । वरिपरिका राक्षसहरू रीउता हेर्न लाग्या छन् । कोइ भन्या छन् जभा भन्ना मान्नो छिकी भली भयो भली भयो भन्न लाग्या । कोइ गाड भा खालीनो बस भन्न लाग्या । राक्षस भाग्दा भाग्दा गाड नपुग्याइ बाटामा जलेर मरेछ ।

स्रोत : हंसीदेवी पुजारा

वर्ष : ६०

४.३.३ कथानक

कुनै एक ठाउँमा बुढाबुढी बस्नु नजिकमा अरू कसैको बसोबास नहुनु तर राक्षसहरूको बस्ने ओढार हुनु, बुढाले सधै सुत्नबेला घिउ लगाइ माग्नु, बुढौ घरमा नभएको समयमा राक्षस आएर घिउ घसाइ माग्नुसम्म कथाको आदि भागका रूपमा लिन सकिन्छ । राक्षस आएर सधै घिउ घसी जाने देखि घिउ घसाएर बुढीले टुकीले आगो लगाएको घटनासम्म कथाको मध्य भागका रूपमा लिन सकिन्छ । यस्तै आगो लागेर राक्षस रुदै भागेको र अन्य राक्षसले ताली पिटेको प्रङ्गलाई कथाको अन्त्य भाग मान्न सकिन्छ । यसमा राक्षसले मान्छेको जस्तै इच्छा राख्दा भोग्नु परेको कठिन परिस्थितिलाई रोचक तरिकाले बुनी कथा अगाडि बढेको छ ।

४.३.४ पात्र वा चरित्र

प्रस्तुत कथामा पात्रहरूको त्यति बाहुल्याता देखिदैन तैपनि कथाको प्रसङ्गमा प्रत्यक्ष रूपमा आइमाई र राक्षस प्रमुख पात्रको रूपमा आई पात्रको प्रमुख भूमिका निर्वाह गरेका छन् । आइमाई यस कथाकी मध्यम वर्गीय नारी चरित्र हो । यसैको केन्द्रीयतामा कथानक अगाडि बढेको छ । यिनी एउटी सोभी कर्तव्य परायण महिलाहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने पात्र हुन् । राक्षसबाट सताइएकी पात्र हुन् । यिनलाई

कथाको भूमिकाको आधारमा प्रमुख, वर्गीय, अनुकूल, गतिशील, बद्ध र मञ्चीय चरित्रका रूपमा चिनिएकी छ । यसै गरी राक्षस पनि यस कथाको प्रमुख पात्रको रूपमा आए पनि यसको चरित्र नकरात्मक भएकाले यसलाई खलनायकका रूपमा लिन सकिन्छ । ऊ मान्छेलाई डर देखाएर आफ्नो काम गराउने पात्र हो । यसलाई कथाको भूमिकाका आधारमा खलपात्र, प्रतिकूल, व्यक्तिगत, गतिशील, बद्ध पात्रका रूपमा लिन सकिन्छ ।

४.३.५ परिवेश

यस घिउ घसाइ लोककथाको स्थानिक परिवेशका रूपमा गाउँघर, ओढार, खेतबारी, खोला, रूख आदिलाई चित्रण गरिएको छ । यसको कालिक परिवेश लोकजीवन नै हो । परिवेशका सन्दर्भमा हेर्ने हो भने यो कथा सशक्त रहेको पाउन सकिन्छ ।

४.३.६ द्वन्द्व

प्रस्तुत घिउ घसाइ कथामा आन्तरिक र बाह्य द्वन्द्वको प्रयोग भएको पाइन्छ । आन्तरिक द्वन्द्वको रूपमा आइमाइका घरमा राक्षस आएर घिउ घसाइ मागेको नखसाइ दिए खाने त्रासले आइमाइमा आन्तरिक द्वन्द्वको सिर्जना गरेको छ भने बाह्य द्वन्द्वको रूपमा आइमाइ र गाउँले महिलाबीचको छलफललाई लिन सकिन्छ । यसरी यस कथामा मानव र राक्षसकाबीचको द्वन्द्व पनि पाउन सकिन्छ ।

४.३.७ कथोपकथन

प्रस्तुत कथामा आइमाइ र राक्षसका बीच, गाउँले र आइमाइका बीचमा पनि उपयुक्त कथोपकथन देखिन्छ । कथोपकथनका हिसाबले यो सान्दर्भिक नै रहेको छ ।

४.३.८ उद्देश्य

प्रस्तुत कथाले अरूलाई दुःख दिने, अनाहकमा अरूलाई सताउने प्रकृति भएका जो सुकैले अन्तमा त्यसको नराम्रो फल भोग्नु पर्दछ भन्ने भाव देखाउनु नै यस कथाको मुल उद्देश्य हो । अग्रज र आफन्तले दिएको अर्ति, उपदेश नमान्दा राक्षसको जस्तो अवस्था भोग्नु पर्दछ भन्ने सन्देश पनि दिएको छ । अबला नारीलाई डराउने समस्यामा पार्ने व्यक्ति एक दिन आफू पनि अप्ठ्यारोमा पर्द भन्ने देखाउन पनि कथाको उद्देश्य रहेको छ ।

४.३.९ भाषाशैली

घिउ घसाइ लोककथाको भाषाशैली परिवेश सुहाउदो नै रहेको छ । यस लोककथामा स्थानीय भाषिकाका ठेट शब्दको प्रयोग भएको छ । संवादात्मक शैलीको प्रयोग भएको छ । तृतीय पुरुष बाह्य दृष्टिबिन्दुमा यस कथाको कथनशैली अगाडिल बढेको छ ।

४.४ बोक्या र ढाड्या लोककथाको विश्लेषण

४.४.१ परिचय

प्रस्तुत बोक्या र ढाड्याको लोकथा पशुपंक्षी तथा सामाजिक विषयवस्तुमा आधारित लोकथा हो । यसकथाको मूलपाठ राखी लोककथाको तत्त्वका आधारमा यसलाई विश्लेषण गरिएको छ ।

४.४.२ कथाको मूलपाठ

एका घरमा दुइटी बहिनी रछन् । काइसी बहिनीले बोक्या पाल्याको रछ । जेठीले कुकुर पाल्याको रछ । काइसी बहिनीको बोक्याले मु माल भान्यो भन्यो छ । तापछि तै बोक्या माल पठायो छ । बाटोमा बाघले भेट्योछ अब बोका खाउँ भन्योछ बाघले, बोका बाठो छ्यो पखपख मु अहिल दुवलोछु माल भान्छु मोटाउँछु तब आँछु तब खाल्लै भन्योछ बोक्याले । बाघले साच्ची मान्यो छ बोक्यालार्य भान्छु मोट्टीकन आ तब खाउँला भन्योछ । त्यो बोक्या ताहोइ गयपछि माल गयो । तन्ने उक ठाउँमा सुनचादी, हीरामोतीको बिस्कन सुकायाको धेक्योछ । तापछि तै बोक्याले त्यो बिस्कन खाइमुण्ट टन्न भएर बाटोमा बाघ धेकला भनी लुकीलुकी आयोछ । घर पुग्यापछि उनो कुण्टो लिप घुग्गु, उबो कुण्टो लिप घुग्गु, उबो कुण्टो देउ बाल घुग्गु उनो कुण्टो देउबाल घुग्गु मेरो ढाडनि फच्याटले हान घुग्गु भन्योछ । तन्ने भन्याजसो अच्योछ । ढाडनि हान्याबेलात तै बोक्याले छन्छन् सुनचादी, हीरामोती घर भरि हगेछ । तइका घरैरो केइपन रैनछ विचारी मानो माग्गको लागि छोराछारीलाई दिदीका घर लायोछ । आज यइराणले मानानी भद्दाकी लागि क्या पायोछ भनी मानाको पछाडि गोबर लगाइमुण्ट दियोछ । पछि मानु फिर्ता दिन्याबेला मानाको पछाडि एकएक पैसा सुनचादी, र हीरामोतीको लाग्याको रछ । तापछि तैकी दिदीले त्यो धेकीकन तुइले सुनचादी, हीरामोती काँबाट आनी भनी सिरिसोध लाग्न लागि तैकी बहिनी केहीपन भुटो नबोली जेजसो भयो त्यो सबै भन्योछ । बोका माल गयाको तन्ने आन्याको घरमा यसोगर उसोगर भनी सबै भन्याको कहानी सबै भन्योछ । तापछि एकादिन तैकी बहिनी घाँस काट्न

गयाकी रछ पर रूखनि ढाड्या रछ तन्ने तै घसारी धेकीमुण्ट बोलायोछ याँ आ मुलाई पुइलाइ कन तेरा घर धे भन्योछ नाइ तु खाल्लै भन्योछ नाइ मु तुलाइ खानइनु बोकी लैभा भन्योछ । विचारी डराइ डराइ तैलाई सकिनसकी घर ल्यायोछ । तापछि तै ढाडेले मेरा ढाडनि हान भन्योछ । तापछि तै ढाडेले तैका घर जेजे अन्नपानी बालीनाली चाइन्याछ्यो त्यो सबै दालचामल गहुँ घरभरी छेरेर गयो छ । तापछि अझ मानु माग्न छोराछोरीलाई दिदीका घर पठायोछ । यै राण अझ आज मानानी भद्दाकी लागि क्या पायो भनी तैमानाको पछाडि पट्टी गोबर लगाइदियोछ । पछि मानु फिर्ता दिन्याबेला तैमानाको पछाडि गहुँचामल, अन्नबाली लाग्याको रछ । त्यो लाग्याको धेक्यापछि तैकी दिदीले काँबाट ल्याइभनि सिरीसोध लागिछ । बहिनीले केइपन नढाटीमुण्ट सत्य, सत्य कुरा भन्यो । घाँस काट्न गया ताँ रूखनी ढाडे रछ तन्ने मु बोकी घर लैजा भन्यो नाइ भन्या जिद्दी अद्दु लाग्यो । तापछि डराइ डराइ घर आन्या घर आन्यापछि तन्ने मेरा ढाडनि हान भन्यो ढाडनी हान्यापछि यस्तो सामन छेरेर गयो भनी सप्यै कुरा सुनायो । तपछि तन्ने कुकुरनीलाईपन जबरजस्ती माल पठायो भा तु तागइमुण्ट सुनचादी, हीरामोती लैया भन्यो । कुकुरनी माल गयापछि गाइगोरु मर्याको सिनो खाइकन आइ घर पुग्यापछि तैकी मालकनीले घर लिपपोत अरी देउ बालेर बस्याकी छि त्यो पुग्यापछि आफूले तै कुकुरनीका ढाडनी फच्याटले हन्यो छ तापछि तन्ने घरभरी डिङ्गो छेरेछ । त्यो मालिकनीलाई सफ अद्दु धौधौ भयोछ । विचारी अझ आफूघाँस काट्न गइछ ढाड्या काँ भेट्टिनो छ भनी हेच्यो छ एका रूखनी धेक्यो छ ए ढाडे तुलाई पुइलाइ घर धिउ भन्याछ । ढाडेले जेइ अद्दीछइ भन्योछ । तापछि तन्ने सकिनसकि तै घर पुइलाइ आन्यो छ घरभित्र विसायो छ । तैका ढाडनी हान्यो छ घरभरि गोबरै गोबर, दिसा नै दिसा छेरेछ । विचारी दिदीलाई घरै सफा गर्न धौधौ भयो ।

स्रोत : लालमती पुजारा

वर्ष : ६५

४.४.३ कथानक

प्रस्तुत दिदीबहिनीको कथाको कथानक आदि, मध्य र अन्त्यको श्रृंखलामा अगाडि बढेको देखिन्छ । यो दिदीबहिनीको वरिपरि नै यसको कथानक घुमेको छ । यसको आदि भागमा दिदीबहिनीको आर्थिक अवस्थाको बारेमा जानकारी भएको देखिन्छ भने मध्ये भागमा दिदीबहिनी माइत जानु र दाइजो ल्याउनु हो । यो मध्य भागलाई कथाको विकास र उत्कर्ष भाग पनि मान्न सकिन्छ । यहाँ दिदीबहिनीको

जीवनकथालाई सहजै रूपमा अगाडि बढाएको छ । धनी दिदीले गरिव बहिनीलाई हेप्नेक्रममा पछि बहिनी दिदी भन्दा निकै धनी भएको कुरा दिदी जस्ताको त्यस्तै रहेको कुरा यसको अत्य भागमा पाउन सकिन्छ । यस कथाको कथाकन रैखिक ढाँचामा अगाडि बढेकोले यसको कथाको घटनाक्रम एकपछि अर्को हुँदै आएको छ । यस कथाले स्थानीय समाजको चालचलन र जवनशैलीलाई मुख्य आधार बनाइ कथानक अगाडि बढ्दछ ।

४.४.४ पात्र वा चरित्र

यस कथामा धेरै पात्रको प्रयोग भए पनि अरूको भूमिका त्यति छैन तर दिदी र बहिनीको भूमिका सशक्त रूपमा रहेकाले यहाँ दिदी र बहिनीको चरित्र चित्रण गरिएको छ ।

१. बहिनी

बहिनी यस कथाकी प्रमुख नायिकाको रूपमा पाउन सकिन्छ । बहिनीका माध्यमबाट कथा अगाडि बढेको र उसैको वरिपरि कथानक घुमेकाले यो कथाकी प्रमुख पात्र हो । यसको भूमिका समाजमा जे जस्तो छ त्यसैसँग रमाउने भएकाले अनुकूल पात्रमा रूपमा पनि उपस्थित छ । कथाको सुरुदेखि कथाको अन्तिमसम्म यसको भूमिका मुख्य रहेकाले यसलाई बढ्द पात्रका रूपमा राख्न सकिन्छ । बहिनी दिदी भन्दा कथाको आदि भागमा साह्रै गरिव भएर उसको घरमा खानपनि नपुग्ने अवस्था भएपछि केही पाइने आशामा माइत जान्छिन् । यसरी माइत जादा साह्रै दुःख पाएको र माइत पुगरे फर्कने बेलामा सबैले दाइजो दिएर सहयोग गरेकाले बहिनीको जीवनमा निकै उन्नती भएको देखिन्छ । यसलाई मानव र मानववृत्तर प्राणीले पनि सहयोग गरेको र आर्थिक उन्नतीपनि भएको देखिन्छ । समाजमा दुःख र सुखको अनुभव बोक्ने पात्रका रूपमा पनि यिनलाई लिन सकिन्छ । ग्रामिण समाजको परिवेशमा सहजै रूपमा जीवनमा जेजस्ता उताडचढाव आँछन् तिनलाई अँगाल्न सक्ने कूसल नारीका रूपमा बहिनीको भूमिका निकै सशक्त छ ।

२. दिदी

दिदीलाई यस कथाकी सहनायिकाका रूपमा लिन सकिन्छ । बहिनीभन्दा धनी भएर पनि बहिनीलाई खासै सहयोग नगर्ने भएकाले यिनलाई प्रतिकूल पात्रका रूपमा लिन सकिन्छ । यिनको पनि कथामा सुरुदेखि अन्त्य सम्म उपस्थिति रहेकाले यिनलाई बढ्दपात्रका रूपमा पनि राख्न सकिन्छ । यिनी बहिनीको

देखासिकीमा लाग्दा बहिनीको भन्दा यिनको जीवनस्थर खस्केको र कसैले यिनलाई सहयोग नगरेको र सहयोग गर्नलायक पनि काम यिनले नगरेको चरित्र कथामा पाउन सकिन्छ । आफुसँग सबैकुरा हुँदापनि यिनी लोभ गर्ने, अरूको राम्रो भएको देख्न नसक्ने प्रवृत्ति यिनमा पाउन सकिन्छ । यिनी समाजको परहितमा लाग्ने पात्रपनि हुन् ।

यसरी यस दिदीबहिनीको कथामा दिदीबहिनी प्रमुख पात्र हुन् । यहाँ दिदीबहिनी प्रमुख पात्र भएपनि गोरुगला, गोठाला, पधेरी, घट्टाला, घसारी, ओख्ल्यारी र माइतीहरू लगायत थुप्रै साहेक पात्रको पनि भूमिका रहेको छ । यसका साथसाथै मानववेत्तर पात्रका रूपमा ढाड्या, बोका, छाउरी, बाग, भालु, स्याल आदिको पनि उपस्थिति पाउन सकिन्छ ।

४.४.५ परिवेश

प्रस्तुत बोक्या र ढाड्याको कथा कालिक परिवेशका रूपमा लोकजीवन नै हो भने स्थानिक परिवेशका रूपमा वनपाखा, गाउँ, ओराली उकाली बाटाहरू नै हुन् । यसका साथै देशविदेश माइतीघर लगायतका परिवेशपनि यहाँ देखिन्छ ।

४.४.६ उद्देश्य

यस बोक्या र ढाड्याको कथामा विविध उद्देश्यहरू भेटाउन सकिन्छ । यो सामाजिक तथा किंवदीमूलक कथा भएकाले यसमा समाजको जीवन पद्धती देखाउनु, मनोरञ्जन पैदान गर्नु हो । दुःखमा परेकालाई सहयोग गर्नु, नैतिक शिक्षा सिकाउनु, लोभमा नपर्नु आदि सन्देशात्मक उद्देश्यहरू यहाँ पाउन सकिन्छ ।

बोक्या र ढाड्या कथाले सम्पूर्ण लोकजीवनका दिदीबहिनीहरूको जुन आपतविपत पर्दा माइत जाने परम्परा ग्रामिण समाजमा थियो र अझै पनि त्यो परम्परा पाउन सकिन्छ त्यसैलाई यहाँ प्रस्तुत गराएको छ । कतैकतै मनोरञ्जन प्रदान गर्न अलौकिक कुराहरू पनि यहाँ देखाइएको छ । जसमा बोकाले सुन, चादि, हीरा, मोती ल्याउनु, ढाड्याले(भालु) पनि घरभरी चाहिने सरमान ल्याइदिएको प्रसङ्ग पनि यहाँ उल्लेख भएको छ । यसले कल्पनाको पचुरतालाई पनि स्थान दिएको छ । बाग, भालुले बोकालाई भेटाएर पनि बोकाको भनाइलाई मान्नु बडा नाटकीय ढङ्गमा कथा प्रस्तुत गर्नु र भन्नु पनि यसको मूल उद्देश्य हो ।

उक्त कथाको मूल उद्देश्य भनेको दुःखमा धेरै आत्तिनु हुँदैन र सुखमापनि धेरै मात्तिनु हुँदैन । दुःखपछि सुख, सुखपछि दुःख आउँछ भन्ने भावपनि यहाँ जागृत भएको छ । दुःखको बेला छिमेकीले सहयोग नगर्पछि, समाजमा बसिसकेपछि जिउँदाको जन्ती मर्दाको मलामी हुन जान्नुपछि भन्ने यस कथाको मूल सन्देश हो ।

४.४.७ कथोपकथन

प्रस्तुत कथामा मानव र मानवेतर पात्रका बीचमा संवाद भएको छ । त्यस्तै मानवेतर पात्रहरुका बीचमा मात्र संवाद भएको छ । जस्तै: बोक्या र बाघ । त्यस्तै दिदी र बहिनीका बीच पनि स्वभाविक संक्षिप्त र पात्रानुकूल संवाद भएको पाइन्छ ।

४.४.८ द्वन्द्व

प्रस्तुत कथामा वैचारिक र शक्ति संघर्षको द्वन्द्व रहेको छ । साथै आन्तरिक र बाह्य दुवै किसिमको द्वन्द्व पनि कथामा आएको छ । आन्तरिक संघर्षका रुपमा दिदी र बहिनी दुवैका बीच फरक किसिमको द्वन्द्व रहेको छ । बहिनी जस्तै धनी कसरी बन्न सकिन्छ भन्ने सोच, विचारलाई आन्तरिक द्वन्द्वका रुपमा लिन सकिन्छ भने बाह्य द्वन्द्वका रुपमा दिदीले ढाड्यालाई जबरजस्ती बोकेर घर ल्याएको घटनालाई लिन सकिन्छ ।

४.४.९ भाषाशैली

दिदीबहिनीको कथाको भाषाशैली लोकशैली नै हो । लोकजीवनमा भनिएको भए पनि यसको भषा सरल छ र यसको शैलीपनि श्रुतिमधुर छ । यसपछि के होला, यसपछि के होला भन्ने कौतूहलता प्रदान गर्ने खालको भाषा र शैली यहाँ आएको छ । स्थानीय परिवेशका शब्दहरू यहा आएका छन् । यो लोककथा सन्देशमूलक शैलीमा स्थानीय भषाको लोकजीवनलाई यहाँ पतिविम्ब उतारी रैखिक शैलीका साथै तृतीय पुरुषमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.५ ससुरालीको खान्की लोक कथाको विश्लेषण

४.५.१ परिचय

ससुरालीको खान्की लोक कथा सामाजिक विषयवस्तुसँग सम्बन्धित लोककथा हो । ससुराली गएको एउटा ज्वाँइलाई ससुराले लिएको खान्की एकदम मन परेको घटनालाई राचक तरिकाले कथामा बुनिएको छ । कुनै पनि विषयलाई राम्रोसँग नबुझी अरुले भने जस्तै गर्दा अनावश्यक दुःख पाइन्छ, त्यसैले कुनै पनि काम बुझेर गर्नुपर्छ, भन्ने विचार कथामा अभिव्यक्त भएको छ ।

४.५.२ मूलपाठ

एका गाउँमा शङ्कर भन्या माइस रछ । ऊ बासा सउरास गयोछ । सउरासीले ज्वाँइलाई सबै चिज हाली निको खिचिउडी बनाई ख्वायो छ । त्यो खिचिउडि उइलाई मस्तै निको लाग्यो छ । छकाल घर भान्याबेला उसले बेली आफूले खायाको खानाको नाउँ सोध्यो छ । त्यो त खिचिउडि हो भनी ससुराले भन्यो छ । सउरासबाट घर फर्कन्याबेला खिचिउडी खिचिउडी भन्दै आयो छ । बिच बाटउरो आउन्याबेला लोट्यो छ । ता पाछि ऊ बिर्सीमुण्ट खिचिउडीको सट्टा बसचडी बस भन्नै भन्नै आयो छ । एक ठूला जिउलामा पुग्यो छ । जिउलामा चडा हकाउन हेराला राख्याका राछन् तइ जिउलामा पुगी बसचडी बस भन्न लाग्यो छ । ती हेराला तइसँग रिसाया छन् र तइलाई निक्करी कुट्यो छ । मुइले क्या भन्नु पर्यो भनी शङ्कर्याले ती हेरालालाई सोध्यो छ । ती हेरालाले उठ चरी उठ भन्नु भनी सिकायो छ । त्याबाट शङ्कर्या हिट्टा हिट्टा एक जङ्गलमा आयोछ । जङ्गलमा वन कुकुरो बसालीकन बन्धुक हान्न बट्याका राछन्, तसुइबेला शङ्कर्याले उडचरी उड भन्यो छ । सब्बु वन कुकुरा उड्याछन् । शिकारीले तइलाई छोपीकन निक्करी हान्यो छ । तैकी रिसाया छन् अब मुइले क्या भन्नु पर्यो भनी शङ्कर्याले शिकारीलाई सोध्यो छ । अबबाट बसचडी बस भन्या भनी सिकायो छ । भानाभाना ऊ जङ्गलका नजिक शिकार छिनीराका ठउर पुग्यो छ । ताँ कौवा, चिलहरू आइकन टप्प टप्प टिपी धिना रछन् शङ्कर्या ताँ पुगी बस चडी बस भन्न लाग्यो छ । तिनीहरू सब्बुइले तैकी गाली अरी हप्कायो छ । अब मुइले क्या भन्नु पर्यो भनी शङ्कर्याले तिनकी सोध्यो छ । आजको दिन जसो कालोदिन कइलइ पनि नआओस् भनी भन्नु भन्यो छ । शङ्कर्या तसै भन्नइ गयो छ । भानाभाना ऊ एक ठूलो चौरमा पुग्यो छ । तै चौउरमा राजाको छोराको अन्न चखाइ रछ । तै ठाउँमा गै आजको

जस्तौ कालो दिन कैलईपन जनआओस् भनी भन्न लाग्यो छ । राजाका मान्छ्याले तैलाई राजाकाँ पुगायो छ । राजाले तन्ने क्या अर्यो भनी सोध्यो छ । आजको जस्तो कालो दिन कइलैपन नआओस भन्नो छ भनी सुनायो छ । तापछि महाराजले तइलाई हानजन कुटजन यल्लाई खिचिउडी ख्वाई देउ भनी हुकुम दियो छ । हो तेइ तेइ हो तेइ विसैर कति हान्याई खाया कति गाली खाया भन्दै अन्तिममा खिचिउडी खिचिउडी भन्दै घरतिर लाग्यो छ ।

स्रोत : कृष्ण बहादुर दौल्याल

वर्ष : ७२

४.५.३ कथानक

प्रस्तुत ससुरालीको खान्की कथामा एकजना ज्वाँइ आफ्नो ससुराल गएको, ससुराले ज्वाँइलाई मिठो भोजनका रूपमा खिचडी पकाएको खुवाएको, ज्वाँइलाई खिचडी अति मन परेकाले घर जाने बेला आफूले हिजो बेलुका खाएको खानाको नाम सोध्नु खिचडी हो भन्ने थाहा पाई बाटोभरि खिचडी खिचडी भन्दै जाने क्रममा लड्नु र विसैर बस चढी बस भन्नु, एउटा ठूलो खेतबारीको फाँटमा अन्न खान आउने चराहरु धपाउने मानिसहरु राखेको ठाउँमा गई ज्वाँइले बस चडी बस भन्नु ती मानिसहरुले कुट्नु र अबदेखि उड् चडी उड् भन्नु भनेर पठाउनु, सिकारीले कालिजलाई बन्दुक ताकेर हान्न लागेको ठाउँमा गई ज्वाँइले उड् चडी उड् भनेकाले सबै कालिज उड्नु ती सिकारीले त्यसलाई कुटेर अबदेखि बस चडी बस् भन्नु भनेर पठाउनु, ज्वाँइ फेरि मासु काटकुट गरी रहेका ठाउँमा गई बस् चडी बस् भन्नु त्यहाँपनि ज्वाँइले कुटाई खानु, अबदेखि मैले के भन्ने भनेर सोध्नु, तिनीहरुले आजदेखि आजको जस्तो कालो दिन कहिल्यै नआओस् भन्नु भनेर सिकाउनु, ज्वाँइ हिँड्दा हिँड्दै ठूलो चौरमा धुमधामसँग राजाका छोराको पास्ती भईरहेको ठाउँमा पुग्नु र त्यहाँ गएर आजको जस्तो कालो दिन कहिल्यै नआओस् भनी ठूलो स्वरमा भन्नु, खुसीयालीको समयमा यस्तो भन्ने को हो भनेर सेनाले समाई राजालाई बुझाउनु, राजाले यसलाई केही नगर लगेर खिचडी खुवाउनु भनेको सुनी त्यही हो मेरो हराएको चिज भन्नु आदि यस कथानकका मुख्य घटना हुन् ।

४.५.४ पात्र

प्रस्तुत लाककथामा शंकर ससुरा, सिकारी, सिपाई, राजा, चरा धपाउने व्यक्ति आदि पात्रहरु आएका छन् । यस कथाको केन्द्रमा ज्वाँइ रहेको छ । ज्वाँइकै केन्द्रियतामा कथाको विषयवस्तु उनीएको छ । सिकारी सिपाही राजा, चरा धपाउने व्यक्ति सहायक पात्रका रूपमा आएका छन् भने ससुरा गौण पात्रका रूपमा आएका छन् । यस कथाको प्रमुख पात्र ज्वाँइको चरित्रचित्रण तल गरिएको छ ।

ज्वाँइ

यस कथाको प्रमुख र केन्द्रीय चरित्र ज्वाँइ हो । उसलाई नै कथाको केन्द्रीय विषय बनाएर कथानक अगाडि बढेको छ । ऊ एक युवक हो ऊ ससुरालमा भेटघाट गर्न आएको छ । ससुरालीले खुवाएको खान्की अति नै मन परेकाले घर गएर त्यही खाना बनाउन लगाउने सोचका साथ बाटोभरि खिचडी भन्दै जाँदा भुलेर अर्कै नाम भन्दा अनावश्यक दुःख पाएको छ । यसरी हेर्दा ऊ एक बुद्धु चरित्र भएको पात्रका रूपमा कथामा देखिएको छ । भूमिकाका आधारमा उसलाई व्यक्तिगत, गतिशिल, बद्ध र मञ्चीय पात्रका रूपमा लिन सकिन्छ ।

४.५.५ परिवेश

प्रस्तुत कथाको स्थानिक परिवेशका रूपमा शंकरको ससुरालीका साथै खेतबारी, वनजङ्गल, बाटो, फाँट, राजदरवार, आदि आएका छन् । शंकर ससुरालदेखि घर पुग्नसम्म आउने विभिन्न ठाउँलाई यस कथाको स्थानिक परिवेशका रूपमा लिन सकिन्छ । कालिक परिवेशका रूपमा लोक जीवनलाई नै लिन सकिन्छ ।

४.५.६ कथोपकथन

प्रस्तुत कथामा पात्रानुकूल संक्षिप्त, स्वभाविक संवादले कथालाई मनोरञ्जनपूर्ण बनाएको छ । यहाँ एकल संवादभन्दा बहुल संवादको प्रयोग भएको छ । कथाको प्रारम्भमा नै ज्वाँइ र ससुराकाबीच दोहोरो संवाद भएको छ । त्यस्तै शंकर र अन्य व्यक्तिकाबीचमा लामो संवाद नभई छोटो र सरल संवाद भएको छ ।

४.५.७ द्वन्द्व

प्रस्तुत ससुरालीको खान्की लोककथामा आन्तरिक भन्दा बाह्य द्वन्द्वको बाहुल्यता रहेको छ । आन्तरिक द्वन्द्वमा रुपमा कथाको सुरुमा आफूले खाएको मिष्ठानमा खानाको नाम बिर्सेर अर्को नाम भनेको घटनालाई लिन सकिन्छ । बाह्य द्वन्द्वका रुपमा सुरुमा चरा धपाउनेहरूसँग, त्यसपछि सिकारीहरूसँग, मासुवालाहरूसँग र अन्त्यमा सेनासँग शंकरको द्वन्द्व भएको छ । यी सबै द्वन्द्वको कारण शंकरको बिर्सने मानसिकताका कारण सिर्जना भएका हुन् ।

४.५.८ उद्देश्य

शंकर जस्ता मानसिक स्थिति ठीक नभएका व्यक्तिहरु अनावश्यक भन्भट्ट र दुःख पाउन सक्छन् भन्ने कुरा देखाउनु कथाको उद्देश्य हो । कुनै पनि व्यक्तिले ठाउँ परिस्थिति अनुसार नबुझी अरुले जे भन्यो त्यही गरेमा अनावश्यक दुःख पाइन्छ त्यसैले हामीले काम गर्दा आफ्नो स्वविवेकको प्रयोग सही तरिकाले गर्नुपर्ने नैतिक सन्देश कथाले दिएको छ ।

४.५.९ भाषाशैली

प्रस्तुत कथाको भाषा छबिसपाथिभेरा र दुर्गाथली क्षेत्रको प्रचलित भाषिका भएपनि त्यो भाषिकाका धेरैजसो शब्द भानुभक्तको पालाको भाषासँग मिल्दाजुल्दा छन् जसले कथाको भाषा सरल र सहज बन्न पुगेको छ । यसको शैली संवादात्मक तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दु र बाह्य कथन पद्धतिमा अगाडि बढेको छ ।

४. ६ सौतेनी आमा लोककथाको विश्लेषण

४.६.१ परिचय

प्रस्तुत सौतेनी आमा लोककथा सामाजिक विषयवस्तुसँग सम्बन्धित कथा हो । लोकजीवनमा घट्टन सक्ने घटनालाई यस लोककथाको विषयवस्तु बनाइएको छ । एउटी आमाले आफ्नो सन्तानलाई कति

माया गछिन् र आफ्नो सन्ततिको भलाइका लागि कस्तो कदम चाल्छिन् भन्ने कुरालाई कथाले रोचक ढंगमा उठान गरेको छ ।

४.६.२ मूलपाठ

एकादेशमा एक मुख्या राछन् तै मुख्याका दुई स्वाइनी राछन् । तै मुख्याका दुई स्वाइनी मध्य जेठी स्वाइनीको चेलो चिन्या रछ । काइसी स्वाइनीको छोरा बल्या रछ । मुख्याकी जेठी स्वाइनी विरामी परिछ । मर्न्याबेला जेठी सौताले काइसी सौतालाई मेरा चेलालाई बासी भात , रोटो जन दिया । दै दुध छाई पनि जन दिया । सुनिउतो भाता रोटो, दुध दै दिया । तै घर बासी भात रोटो, दुध, दै मस्तै रन्यारछ । अड्डा गौणा जन पठायो भनी जेठीले भन्योछ । उइकी सौउताले उल्टो अददी रछ । घरको सपै बासीभात रोटो जति सपै चिन्यालाई दिन्या रछ । चिन्या टन्न खानपाई मोटायो छ । अड्डा गौणा सपै ठाउँ चिन्यालाई पठाउनी रछ । चिन्या सपै ठाउँ भान्या भया पछि जान्यासुन्या भयो छ । भगडा खेल्या बातचित जानी जान्या भयो छ । सपै गाउँल्याले चिन्याको बड्माई अर्याको कुरा बल्याकी आमाले था पाइछ । चिन्या कसरी जान्या सुन्या भयो भनी सोधिछ । अड्डा गौणा माल गयाकोले चिन्या बाठो भयाको हो भनी भन्या पछि भोलबाट चिन्याको सट्टा बल्यालाई हड्डा गौणा पठायो छ । सब्बुइ गाउँल्याले चिन्या काँ गयो ? तमे को हौं ? भनी सोध्यो छ । गाउँको हालचाल क्या छ भनी सोध्यो छ । बल्याले मु चिन्याको भाइ हुँ भन्यो छ । घरको हालचाल सब्बुइ निकै छ हजुर भनी भन्यो छ । तापछि मेरा बाका दाडीउरी बौराले घोल लाईहाल्यो बाह कोथ्ला कोद्या र बाह कोथ्ला बेथु अरी चौविस कोथ्ला गाडको माछाले खायो हजुर भनी गाउँल्हासँग फास लायो छ । सब्बुइ गाउँल्या मिलीकन बल्यालाई हान्यो छ बन्यो छर गोठ हाल्यो छ । बासा आउंला, छाकाल आउला नइ बाटो हेद्या बल्या आयोइनु छ । दुई दिनसम्म बल्या नआयापछि आमा रुनलागि छ । गाउँल्याले गोठ हाल्याको छ भनी अरूबाट जान्यो छ । भा भा चिन्या तइ बल्या निकाली लैया भनी सउत्यानी आमाले पठाई छ । चिन्या गयो छ र गाउँल्यालाई बोलाई यै काल्या केइ गोठ हाल्या भनी सोध्यो छ । यो उपर्दो उपर्दो भन्नु लाग्या तसाईले हमुले तैलाई थुन्याउ भनी गाउँल्याले भने छ । क्या भन्यो भनी चिन्याले सोध्यो छ । बाका दाडीइरी घोल लायो भन्यो । बाका दाडी ठुला छ्या वाले काटी सिन्नभार हाप्ल्याका छ्या । ती दाडी चराले आनिकन घोल लायोछ भनी भन्न खोज्याको हो । तसइ अरी मेरा बा इजर काट्टा छ्या हजुर इजररो गोद्या बुथु मस्तै फल्यो । कोद्या र बेथुका रेटा मिठा हुन्या हजुर, बाका साथ्यापन मस्तै उन सब्बु

गइकन माछा मान्या हजुर माछाको भोल बनाई भोलसंग जति रोटा बनायापन सक्कन्या हजुर, खाना खाना चौविस कोथ्ला कोचा बेथु सक्यो भनी चिन्याले सब्बुइ गाउँल्यालाई बुझाया पछि, काल्यालाई गाउँल्याले छाड्योछ । घर आन्या पछि सौत्यानी आमाले काल्या केइ गोठ हाल्यो छ भनी सोचा चिन्याले सब्बुइ कुरा भन्यो छ । यल्ले उल्टो उल्टो भन्याको रछ, सब्बुइ कुरा सुल्टो भनी बुझाया पछि, गाउँल्याले छोड्यो छ ।

स्रोत : मानबहादुर धामी

वर्ष : ७३

४.६.३ कथानक

एकादेशमा मुखिया र उनका दुई श्रीमती हुनु, जेठी श्रीमतीको छोरा चिन्या र कान्छी श्रीमतीको छोरा बल्या हुनु, जेठी श्रीमतीले मने बेला आफ्नो छोरालाई बासी भात, रोटी, दुध दही केही पनि नदिनु, काम गर्न अड्डा अदालत नपठाउनु भनी भन्नु । सौताले जहिले पनि उल्टो काम गर्नु, चिन्यालाई सधैं बासी भात, रोटी, दुध, दही मात्र दिनु, सधैं अड्डा अदालत पठाउनु, चिन्या मोटाउनु, बुद्धिमान् र चलाख हुनु, चारैतिर चिन्याको चर्चा चलनु, सौतेनी आमाले चिन्या जान्ने सुन्ने हुनुको कारण थाहा पाई भोलिदेखि अड्डा अदालतमा आफ्नो छोरा बलेलाई पठाउनु, गाउँलेहरुले चिन्याको बारेमा सोध्नु, आफू चिन्याको भाइ हुँ भन्दै अनावश्यक उपर्दो गर्नु, गाउँलेहरुले बलेलाई गोठ हाल्नु, बल्या घर नआएकाले आमाले चिन्यालाई खोज्न पठाउनु, गाउँलेहरुले गोठमा थुनेको थाहा पाउनु, चिन्याले वास्तविक कुरा गाउँलेहरुलाई बुझाई बल्यालाई फिर्ता ल्याउनु, आदि यस कथाका मुख्य घटना हुन् । यसको कथानक आदि मध्य र अन्त्यको ढाँचामा अगाडि बढेको छ ।

४.६.४ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत सौतेनी आमा लोकथामा मुखिया, मुखियाका श्रीमतीहरु, छोराहरु (चिन्या र बल्या), गाउँलेहरु आदि पात्रको उपस्थिति रहेको छ । यस कथाका पात्रहरु मध्ये सौतेनी आमा र चिन्या मुख्य पात्र हुन् भने बाँकी अन्य पात्रहरु मुखिया, गाउँलेहरु र बल्या सहायक पात्रका रूपमा आएका छन् । सौतेनी

आमाको कथामा सुरुदेखि अन्त्यसम्म सक्रिय उपस्थिति भएकाले उनी कथाकी प्रमुख पात्र हुन् । उनी मुखियाकी कान्छी श्रीमती चिन्याकी सौतेनी आमा र बल्याकी आमाको भूमिकाका रूपमा कथामा प्रस्तुत भएकी छिन् । चिन्याप्रति भेदभाव गर्ने, काममा बढी खटाउने गरेकीले उनको चरित्र विभेदकारी देखिन्छ । भूमिकाका आधारमा यिनलाई व्यक्तिगत, प्रतिकूल, गतिशील, बद्ध र मञ्चीय पात्रका रूपमा चिनाउन सकिन्छ ।

चिन्या यस कथाको अर्को प्रमुख पात्र हो । ऊ मुखियाकी जेठी श्रीमतीको छोरो हो । सौतेनी आमाको दुर्व्यवहार सहन बाध्य वर्गीय पात्र हो । ऊ बलियो र बुद्धिमान् चरित्र भएको पात्र हो । ऊ आफ्नो व्यक्तित्व र बौद्धिकताले अरुको मन जित्न सफल विवेकशील चरित्र पनि हो । भूमिकाका आधारमा यसलाई मुख्य, वर्गीय, अनुकूल, गतिशील र बद्ध पात्रका रूपमा चिनाउन सकिन्छ ।

४.६.५ परिवेश

प्रस्तुत सौतेनी आमा लोकथाको स्थानिक परिवेशका रूपमा गाउँघर, वनजङ्गल, अड्डा अदालत, गोठ, आदि आएका छन् । कथाको मुख्य घटनाको परिवेशका रूपमा घर, अड्डा, अदालत र गोठ रहेका छन् । कालिक परिवेशका रूपमा लोकजीवनलाई नै मान्न सकिन्छ । सौताका छोरोलाई नराम्रो गर्न खोज्दा भन्नु उसले प्राप्त गरेको सफलतालाई पनि कथाको परिवेशका रूपमा लिन सकिन्छ ।

४.६.६ कथोपकथन

प्रस्तुत सौतेनी आमा लोकथाको कथापोकथन समाख्यानात्मक कथन पद्धतिको छ । यसमा मर्ने बेला चिन्याकी आमाले आफ्ना श्रीमान् र सौतासँग गरेको संवादले कथाको पृष्ठभूमिलाई अभि सशक्त बनाएको छ । यस्तै बल्या र गाउँलेहरुकाबीच भएको कुराकानी तथा चिन्या र गाउँलेहरुका बीच भएको संवादले कथाको कथानकलाई अभि रोचक र कौतुहल बनाएको छ । साथै चिन्याको बौद्धिक स्तरको परिचय पनि दिएको छ ।

४.६.७ द्वन्द्व

प्रस्तुत सौतेनी आमा लोककथामा वैचारिक द्वन्द्व बलियो रूपमा प्रस्तुत भएको छ । यसमा आन्तरिक र बाह्य दुवै द्वन्द्व सशक्त रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ । चिन्याकी आमाले आफू मरेपछि आफ्नो छोरोले दुःख भोग्नुपर्ने सम्भेको घटनालाई आन्तरिक द्वन्द्वका रूपमा लिन सकिन्छ । त्यही कारणले चिन्यालाई ताजा खाना, दुध, दही, मात्र दिनु, अड्डा अदालत पठाउनु पनि सौतेनी आमाको आन्तरिक रहस्यको कारण हो । बाह्य द्वन्द्वका रूपमा बल्या र गाउँलेहरुकाबीच भएको कलहलाई लिन सकिन्छ । त्यस्तै चिन्या र गाउँलेहरुकाबीच भएको वैचारिक छलफललाई बाह्य द्वन्द्वका रूपमा लिन सकिन्छ ।

४.६.८ उद्देश्य

हरेक कथाको केही न केही उद्देश्य रहेको हुन्छ । अझ लोककथा त विशेष उद्देश्यका साथ भन्ने र सुन्ने गरिन्छ । चाहे त्यो मनोरञ्जन नै किन नहोस् चाहे त्यो नैतिक शिक्षा दिने नै नहोस्, धार्मिक संस्कार सिकाउनु नै किन नहोस् । यी सबै कुराहरु यस लोककथाले दिन खोजेको छ । यस लोककथाको मूल उद्देश्य हामीले निर्दोष छोराछोरीहरुलाई भेदभाव, दुर्व्यवहार र दुःख दिनु हुँदैन । यिनलाई सद्भाव र माया गर्नुपर्छ भन्ने विचार सिकाउनु हो । अर्को कुरा मानिसले जति नयाँ ठाउँ, व्यक्ति र समस्याहरुको सामना गर्नुपर्छ त्यति नै बढी अनुभवी र चलाख हुन्छ भन्ने भाव पनि कथामा रोचक ढंगले प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.६.९ भाषाशैली

प्रस्तुत कथामा बभाडी भाषिकाका शुद्ध स्थानीय शब्दको प्रयोग भएको छ । यस्ता स्थानीय ठेट शब्दहरुले कथाको मौलिकतालाई झल्काउन भन्नु सहयोग गरेका छन् । ती शब्दहरु रामायणकालीन भाषासँग मिल्दाजुल्दा भएकाले लोककथाको भाषा सरल र सरस नै छ । यसको शैली लोक शैली नै रहेको छ । वर्णनात्मक भए पनि कतै संवादात्मक शैलीको पनि प्रयोग भएको छ ।

४.७ मुल्या छोरा लोक कथाको विश्लेषण

४.७.१ परिचय

प्रस्तुत मुल्या छोराको कथा सामाजिक विषयवस्तुमा आधारित लोककथा हो । यस लोककथामा लोकजीवनमा दिदी भाइको जीवनमा आएको ओराली उकालीको वर्णन गरिएको छ ।

४.७.२ कथाको मूलपाठ

एका समयमा एकजना मुल्या छोरो रछ । ऊ नान्कइ छदा बुबा सितला परेर ओक्थो नपाई मर्याछन् । आमा बुबा मर्याको एकवर्ष पछि घाँस काट्नुया बेला ठूला पड लोटी कन मरिछ । अब त्यो बालक मुल्या भयोछ । उइका काका र जिजा बाज्या कोइपन रैनछन् । तर एक मात्र एउकी दिदी रैछ । दिदी आमाबुबा नमर्याका बेला नै पहिल गयाकी रछ । त्यो बालक मुल्या भया पछि घरमा कोही नभयापछि ऊ गाउँका सेटका गोरु चराउन कहिलै बाखा चराउन र कहिलै दाउरा आनी दिन्या अघोरछ । अर्काको काम अर्नु तैपन मुल्या छोराकि सबै हेला अन्यारछन् । बाच लगाउनु बाट आज यै मुल्याका गोरुले सरु खायो भनी साथका गला सेटकी भन्यारछन् तापछि सेट रिसानो रछ । अझ कहिलै त खानापन नदिन्या रछ तापछि तै मूल्यालाई दिक्क लाग्यो छ । अब मेरा कोही छैन पर सल्या डाँडामा मेरी दिदी ताइभानो भनी आफ्नी दिदीका घर गयो छ । मेरी दिदी मेरो हाजा आयो भनी भनली र मुलाई पेट खान देली नयाँ नाता सिलाई देली भनी दिदीका घर गयो छ । सम्पतिमा सबैको हाइ हाइ विपत्तिमा नदाजु नभाइ भन्या जस्तै भयो छ । दिदीका घरमा कहिलै बनबाट दाउरा , घाँस आन्नोरछ तर दिदी भन्या सारै निरगुनी रैछ । आफू धान कुटेर भात खानी तै मुल्या छोरा ढुटाको रोटो पकाइ दिनी रछ ।

अब मूल्याछोरालाई पन त्यो दिदी धेकी दिक्क हैरानी भै एका दिन साच्ची तै मूल्याले तै गाउँ छाडी गयोछ । भानाभाना यस्तो ठाउँमा पुग्योछकि जो तै ठाउँका माइस काइपन नपुग्याका ठाउ एक ठूलो जाङ्गलरछ तसुइ जङ्गल भानभाना एका ठाउँमा वन भैसाको सुत्न्या ठाउँ रछ । तसुइ वन भैसाको सुत्न्या ठाउँमा दुधको खाली पन्याकीरछ गयोछ कति दिनको भोकभोकायाको पानी तीसायाको दुधको खाली चनचन चनकायोछ । गोबरसोबर फत्योछ, रूखका पातभाची फिज्योछ^१ । आफु भैसा आउनुयाबेला एका रूखका टोट्काइनो भाइ सुतीरयोछ । वासा भैसा आयाछन् आफ्ना खालीको दुध खायाको छ, स्याला ओछ्याका छन् । भैसाले भन्योछ शिवशिव हुम्रो दुध दल लाउनुया आज को धर्मी

आयो हो भनी भन्योछ । अर्को दिनपन भैसा छकालै चद्दु गयाछन् भैसा गयापछि तै भैसा खालीमा दुध भरी भकोरछ, अफ्र त्यो रूखका टोट्काइनोहोइ आइ दुध खायोछ, साउला सोतर काटी खालीभरी फिज्योछ । वासा भैसा आउन्त्याबेला अफ्र रूखका टोट्काइनो लुकीरयोछ । वासा भैसा आयाछन् आफुबस्न्या खाली सफा अर्याकोछ, स्याउला फिज्याका राछन् । दुध खायाको रछ ओहो आजपन हुम्रोदुध दललाउन्त्या को धर्म आयो हुमलाई माया अद्दुको आयो ? या माइस हमे आयाका बेला आउँनैनु आज एक बुढो भैसा लाई तु दोबा लागिराख धै को आउन्त्यारछ, भनी अर्कादिन सबै भैसा चद्दु गयाछन् । बुढो भैसो दोबा लागिरयो कोइ आउनोछकी भैसा धेक्यापछि त्यो ढुट्यामूल्या लुकीरयोछ । दिउँसो भैसालाई सारी पानीतिस लागिछ । अँपछि पानीतिस लाग्यापछि भैसो खुब अड्काएर अँवा,अँवा अघोरछ भुँइमा भरकिनोरछ । अँपछि रूखका टोट्काइनोहोइ ढुट्यामूल्या आइ केइ मद्यो आमा केइ मद्यो आमा तु मर्यापछि मु कैको दधु खाउँला उठ आमा उठ आमा भन्नोरछ । ए तुप होइ हुँम्रो दुध दललाउँत्या पखत मु पानी खानुभान्छु तब अरुली कुरा भन्योछ । भैसो उठेर पानीखाइ आयोछ, कुरा अच्योछ । वासा भैसा आयाछन्, ढुट्यामूल्याले आफ्नो बुवाआमा मर्यादेखि दिदीले कच्च अर्याको कहानी, त्या जङ्गलमा पुग्नसम्मको सबै कुरा भन्योछ । अँपछि भैसालाई तैको पीडा आफ्नो पीडा सम्भकी तैलाई सहयोग अघा ठीक अच्योछ । तीसबै भैसा मिली कसैले घर चिन्यो, कसैले डाँडाभाटा आन्यो, अँपछि तली आफुबस्न्या, मुथी मुल्या छोरारबस्न्या बनायोछ । सउत्यामु ढुट्यामुल्या दुध खानाइ खाना निकै हठ्ठाकठ्ठा भयोछ । तापछि भैसाको र तैको मायामह बड्दै गयो । भैसाले ढुट्यामूल्यालाई, ढुट्यामूल्याले भैसालाई सघाउन थाल्यो । हुनाहुना मुल्या छोरारघरको बच्याको समय गाउँगाउँ भाइ गाउँत्याका धानकुटी दिनोरछ । धानकुटी दियापछि गाउँत्याले एकएक, दुई मुठी दिनादिना तन्ने त्यो एक मुठी, दुइमुठी चामल अरी तीन बोरा चामल जम्मा अरी राख्याका छन् । अब भैसाले ढुट्यामूल्यालाई ब्याँ अद्दु पच्यो भनी एक रुस्या छोर्याट्टी खोजी दियोछ । अँपछि धुमधामसित तै ढुट्यामुल्याको ब्याँ भयोछ । ब्याँमा सप्यै खानाको रूपमा खिर खायोछ । जन्ती खीर खानपायापछि खुब खुसी भयाछन् । यसरी ब्याँ भइ सक्यापछि तैकी दिदीले काँपवाट था पाइछ । मेरा हाजाले ब्याँ अर्याकोछ भनी आफ्ना हाजाको घर खोज्जा-खोज्जा हाजाका घर आइछ । आफ्नी दिदी आयापछि ढुटाको रोटो, ढिडो निकरी नदिन्या, गुरीगुरी गुर्काई दिन्या दिदीलाई निछट्टो दुधको जम्माअर्याका चामलेको खीरैखीर दई विछ्छीना सम्म खुवायोछ । तै अब घर भान्याबेला दाइजो को भैसो धिन्याहोई दिदी तु छानी राखेइ मु खाणो बनाइ लैयाउँ भन्योछ । मुल्या छोरारागयोछ, घाणो बनाउनु । घाणो बनाउन्त्याले कसो घाणो बनाइ दिउँ मुल्या छोरारभन्योछ ।

हुट्यामूल्याले भन्योछ मुलाई यसो घाणो बनाइदिनुं हुट्यालोतो लोट्टै मूल्याछोरो छोप्टै डउंडउं, आफुले भात पाकाइ खायो मुलाई भाणो बनाइ दिनी डउंडउं, आफुले गहुँको रोटो पकाइ खाया मुखी मकैको राटो हाली दिनी डउंडउं, आफुले मकैको रेटा पाकाइ खाया मुखी हुटाको रोटो पकाइ दिनी डउंडउं, हुट्यालोतो लोट्टै मूल्याछोरो छोप्टै डउंडउं भन्या घाणो बनाइ दिनुं भन्योछ । घाणो बनाउन्याले जसोभन्यो तसोइ घाणो बनाइ दियोछ । घाणो बनाइ आयोछ घाणोमा बुभो हाल्याकोरछ । तेकी दिदीले निककै हुन्या भैसो छान्याको रछ तसइ भैसाको टाटुमा घाणो लाईदियोछ । द भा दिदी यो घोणो डाडा वारी जन खोलेइ डाडापरी पुग्यापछि मात्र यै घाणाको बुभो खोलेइ भन्योछ । तैकी दिदीले अँ भन्योछ । निकोहुन्या भैसो धिमण्ट गैछ । डाडापारी पुग्यापछि घाणाको बुभो खोलु भन्याबेलो त्यो घाणो दहुट्यालोतो लोट्टै मूल्याछोरो छोप्टै डउंडउं, आफुले भात पाकाइ खायो मुलाई भाणो बनाइ दिनी डउंडउं, आफुले गहुँको रोटो पकाइ खाया मुखी मकैको राटो हाली दिनी डउंडउं, आफुले मकैको रेटा पाकाइ खाया मुखी हुटाको रोटो पकाइ दिनी डउंडउं, हुट्यालोतो लोट्टै मूल्याछोरो छोप्टै डउंडउं भन्या रछ । कठै दाइना मुइले मेरा भाइकी यति पाप अर्याछु, मुलाई मेरा भाइले यति निकअरी लायो भनी सोच्चा-सोच्चा तैकी दिदी ताइ बाटैनी^१ मरिछ । त्यो भैसो फर्की हुट्यामूल्याको घर आयोछ ।

स्रोत : जगत बहादुर चलाउने

वर्ष : ५६

४.७.३ कथानक

हुट्या मूल्याका आमा बुबा नहुनु, दिदीको घरमा गरएर बस्दा दिदीले सारै पाप गर्नु, हुट्यालोतो लोटाउदा छोप्टै जानु, एकदिन घर छोडेर जानु, जङ्गलमा भैसीको दुधको कन्न देख्नु र चनचन दधु खाएर मूल्या लुक्नु, भैसा आएर आफ्नो दुध खाएको देखेर अचम्म मान्नु, भैसो दोबा लाग्नु, भैसीले घर बनाउनु, हुट्यामूल्याले विहे गर्नु, दिदी आउनु, दिदीलाई दाइजो दिएर पठाउदा घाणो बनाउनु, दिदी घाणोको आवाजले विरकतिनु आदि यस कथानकका मुख्य घटनाहरू हुन् ।

प्रस्तुत मुल्या छोरालोककथाको विषय समाजिक विषयवस्तु साथै किंवदन्तीमूलुक विषय वस्तु हो । यसको कथानकका घटनाहरू एकपछि अर्को गर्दै श्रृङ्खलाबद्ध रूपमा आएको छ । यो कथा आदि, मध्य र अन्त्यको ढाँचामा अगाडि बडेको छ । यसको आदिभागको रूपमा दिदीभाइको खानामा तलमाथि

हुनुँदेखि लिएर भाइ गाउँलेको गोरु हेर्नुसम्मको घटनाहरू लिन सकिन्छ । यस्तै भट्टको गेडो खाज्नेदेखि लिएर मुल्या छोराकोविवाह हुन सम्मका घटनाहरू कथाको मध्यभागाम पर्छन् । विवाह गरेको थाहा पाएर मुल्या छोराकोदिदी आउनुदेखि लिएर भैसी दाइजो लिएर भैसीको घाणोको आवाजबाट आफूले भाइलाई गरेको पाप सम्भरेर घरआउँदा वीचबाटोमै मर्नुसम्मका घटनाहरू कथाको अन्त्यभागका हुन् । यसरी कथाको बनोट कतै कसिएको कतै खुकुलो जस्तो देखिन्छ । यस कथाका मुख्य घटना मूल्याभाइलाई दिदीले दुःख दिन, खाना दिदा पनि भेदभाव गर्नु, मूल्याले गाउलेको गोरु हेर्नु, गाउलेको गोरु हेरेमार्फत भट्टका खाजा भुटी दनु, एकगेडो हराएपछि खोज्दा नभेटाउनु त्यतिबेला भगवान प्रगट हुनु, जादजादा वन भैसाको दुधको खाली भेटेर दुध लुकीलुकी खानु, भैसाले चियो गर्नु, भैसाले मूल्याको विवाह गरिदिनु, दिदी आउनु, दिदीलाई आउदा भव्यताका साथ सहयोग गर्नु र दाइजो दिएर पठाउनु दिदीले भाइले गरेको स्वागत र आफूले गरेको पाप सम्भन्नु आदि यस कथाका मुख्य घटनाक्रम हुन् । यस कथाले एउटा मुल्या छोराकोजीवनमा आएको उकाली ओरालीको चित्रण यहाँ गरेको छ । मूल्याछोरो भनेर हेप्नु हुन्न त्यसको पनि एक पटक भाग्य आउँछ भन्ने विचार यहाँ प्रकट भएको छ ।

४.७.४ पात्र वा चरित्र

यस कथामा मानव र मानववत्तर पात्रको प्रयोग भएको छ । कथामा धेरै पात्र भएपनि यहाँ प्रमुख पात्रको चरित्र चित्रण गरिएको छ ।

१. हुट्यामूल्या

मुल्या छोरायस कथाको नायक हो । यसको केन्द्रविन्दुमा नै कथा अगाडि बढेकाले यस कथाको नाम नै हुट्यामूल्या रहेको छ । सानो छदा आमा बुवा बितेर दुःख पाएको दिदीको घरमा जादा पनि दिदीको हेपाइ सहन नसकेर घर छोडी जङ्गल पस्ने पात्र हो । यो एक सहासी पात्रका रूपमा पनि देखा पर्दछ । यसले जीवनको सुरुवाती चरण दुःख भोगेपनि पछि भने सुखको जीवन जिउन पुगेको छ । यसको कथाको सुरुदेखि अन्त्यसम्म कथाका घटनाक्रम बोक्नुमा ठूलो योगदान भएकाले यो कथाको प्रमुख पात्रका रूपमा लिइन्छ । यो समय अनुसार चलन सक्ने पात्र हो । बैगुनीलाई गुनले मार्नु पर्छ भने भै बैगुनी दिदीलाई गुनले मारेको छ । यो वर्गीय, अनुकूल, गतिशील, बद्ध पात्र हो । यसले सुख र दुःखको अनुभूति बोकेको छ ।

२. दिदी

दिदी यस कथाकी खल नायिकाका रूपमा आएकी छन् । यो आफ्नो भाइलाई माया गर्नु भन्दा पनि उल्टो खानपनि नदिने दिएपनि भाइलाई तल्लो स्थरको खान आफू माथिल्लो स्थरको खाना पकाएर खाने पात्र हो । यसको कथामा प्रतिकूल, गतिशील, व्यक्तिगत, बद्ध र साहेक पात्रको भूमिका रहेकोछ । कथाको सुरुवातमा भाइलाई दुःख दिएर दुःख दिएको अनुभूति नगर्ने तर कथाको अन्तमा भैसीको घण्टीले दिएको आवाजबाट आफूले गल्तीको अनुभूति गरी पश्चताप गरेर सोच्दा सोच्दै ज्यान अर्पने काठोर र कमोल हृदयकी नारी पात्र हुन् । बल्ल घैटोमा घाम लाग्यो भनेभै ठिलै भए पनि भाइलाई आफूले अन्याय गरेको तर भाइले मलाई जहिले न्याय गरेको प्रसङ्ग सम्झेको छ ।

३. भैसा

यस कथामा भैसा साहेक सहयोगी पात्रका रूपमा देखापर्दछन् । यिनी पशु भएर पनि मानव सरह काम गर्ने पात्रका रूपमा देखा पर्दछन् । यिनले एउटा टुहुरो बालकमाथि निकै ठूलो सहयोग गरेका छन् । अन्धकारतिर धकेलिएको मुल्या छोराकोजीवनलाई उज्यालो मार्गतिर धकेल्न सफल भएका छन् ।

माथिका पात्र लगायत गौण पात्रको रूपमा गाउँले, गोरु, घण्टी बनाउने व्यक्ति आदि पात्रको उपस्थिति यसमा देखिन्छ ।

४.७.५ परिवेश

यो मुल्या छोराकथाको परिवेश लोकजीवन नै हो । यहाँ वनजङ्गल, गाउँघर, दुधको कुण्ड, डाँडाकाडा, उकाली ओराली बाटाहरू आदि स्थानिक परिवेशका रूपमा आएका छन् । ग्रामीण परिवेशसँग जोडिएर आएको यसको कालिक परिवेश भने लोकजीवन नै हो ।

४.७.६ कथोपकथन

प्रस्तुत कथामा पात्रानुकूल संक्षिप्त स्वभाविक संवादले कथालाई महत्वपूर्ण र कौतुहल बनाएको छ । यहाँ एक संवाद भन्दा बहुल पात्र संवादको प्रयोग भएको छ । यसमा आमा बुबाको मृत्युपछि मालिकका गाई, बाखा चराउने काम गरेपनि खान नपाएपछि आफ्नै दिदीका घर जाने विचार मूल्या छोराको गरेको छ । दिदीले माया गर्ने मिठो खुवाउने सोचाईले उसको मनमा जन्मिएको अनुभूति कथामा

समाख्यानात्मक कथन पद्धतिका रूपमा आएको छ । त्यस्तै यहाँ मूल्या छोरा र भैसीका बीचमा पनि स्वभाविक संवाद भएको छ । अन्तिममा दिदी र भाइका बीचको संवादले पाठकलाई पात्रहरुको मनोदशा बुझ्न सहज बनाएको छ ।

४.७.७ द्वन्द्व

प्रस्तुत मुल्या छोरो कथामा वैचारिक द्वन्द्व बलियो रूपमा आएको छ । मुल्या छोरोले मालिक कहाँ दुःख पाएपछि दिदीले राम्रो गर्छे भन्ने घटनाले यस पक्षको पुष्टि गरेको छ । दिदीले पनि भेदभाव गरेपछि भाग्ने निर्णय पनि वैचारिक एवम् आन्तरिक द्वन्द्वको दृष्टान्त हो । त्यस्तै आफ्नो सबै दुध खाने को रहेछ भन्ने कुरामा भैसीहरु चिन्तित हुनु पनि कथाको आन्तरिक द्वन्द्व हो । यस लोककथामा वास्वमा मुल्या छोरोले जीवन जिउन गरेको संघर्ष नै कथाको मुख्य द्वन्द्वका रूपमा लिन सकिन्छ ।

४.७.८ उद्देश्य

यस मुल्या छोरा कथाको विषय समाजिक नै हो तर कतै किंवदन्तिमूलक पनि देखिन्छ । यस कथाले एउटा टुहुरो मुल्या छोराको जीवनमा आएका उताडचडाबलाई प्रस्तुत गर्न खोजिएको छ । जीवनमा हरेक मानिसलाई दुःख पनि छ सुखपनि छ भनेभै मुल्या छोराको जीवनमा पनि यहि कुरालागु हुन्छ । मुल्या छोराको जीवनमा सुरुमा दुःख आइपरेको छ भने विस्तारै उसको जीवन सुखमयसँग वितेको छ । यसकथाको मूल उद्देश्य नैतिक सन्देश दिनु हो । एउटा टुहुरो भाइले हरेक दिदीले माया गर्नुपर्छ भन्ने सन्देशपनि यसले दिएको छ । एउटा दिदीलाई भाइले गर्ने माया र भाइलाई दिदीले गर्ने माया एकदमै घनिष्ट हुनुपर्छ एकले अर्कोलाई हेप्ने काम गर्नु हुन्न । समाजले नराम्रो काम गर्यो भने हामीले त्यसको पछि दौडने होइन । भाइले घरभन्दा, आफन्तजनभन्दा घर बाहिर वनपाखामा गएर धेरै सुख पाएको छ । यदि हामीले सच्चा काम गर्यौं भने मानिसले सहयोग गर्न नजाले पनि अन्य प्राणीले सहयोग गर्छन् भन्ने भावविचार यहाँ छर्लङ्ग देखिएको छ ।

४.७.९ भाषाशैली

यस मुल्या छोरा कथाको भाषा बभाडी भाषिकाको छबिसपाथिभेरा क्षेत्रमा प्रचलित स्थानीय भाषाको ठेट प्रयोग भएको छ । स्थानीय भाषाको प्रयोग भएपनि त्यस क्षेत्रको भाषिका नेपाली भाषासँग धेरै मिल्दोजुल्दो भएकाले यसको भाषा सरल छ । यसको शैली रेखीय ढाँचामा वहेको छ । बाह्य

दृष्टिबिन्दुमा यसको कथन पद्धति छ । यसको भाषा मानव र मानवेत्तर प्राणी बीचमा पनि संवादात्मक शैलीमा अगाडि बढेको छ । कतै भैसीको घण्टी मार्फत कवितात्मक ढाँमा पनि कथाको वाचनशैलीको प्रयोग भएको छ ।

४.८ बिल्लो मारेजसी पस्ता लोककथाको विशेषण

४.८.१ परिचय

बिल्लो मारेजसी पस्ता लोककथा पौराणिक तथा सामाजिक विषयसँग सम्बन्धित कथा हो । यसले मानवीय चरित्रलाई रोचक ढंगले प्रस्तुत गर्दै विरालो मारी पछुतो भन्ने लोकउक्तिलाई कथा मार्फत पुष्टि गरेको छ । त्यही लोकउक्तिलाई कथाको शीर्षक बनाई भन् कौतुहलता पनि सिर्जना गरिएको छ ।

४.८.२ मूलपाठ

सति युगमा उहिले उहिले जमनामा एक गाउँमा दुई जना युवा युवती रछन् । जन्त भयाको दुईतीन वर्षपछि छोराछोरी भया छन् । ती लोग्‍न्या स्वाइनी दिनभरी खला खेत काम भान्यारछन् । तिनका घर नजिकै एक साप रन्या ओढार रछ । तै ओढारमा एक साप बस्दोरछ । लौग्न्या स्वास्नी आफ्‍ना नौदश महिनाका छोराछोरी एकलै छोडी काम भान्या राछन् । लोग्‍न्या स्वास्नी काममा गयाका बेला त्यो ओढारबाट साप आएर तनका छोराछोरी चिलेर मान्या रछ । पहिलो छोरा दश महिना भयाका बेला सापले काटी मार्योछ । दुईवर्ष पछि अर्को छोरा भयोछ । तैलाई पन एक वर्षको भयापछि फेरि सापले पहिलाको छोरा जसरी काटेर मार्यो छ । अब हेर बुढी यै सापले सारै गर्यो । अब हामीले एक बिल्लो पाल्नु पर्यो बिल्लाले साप आउनु दिदैन । साप घर भित्र आयापन बिल्लाले मन्तर अरी साप मार्दोछ भनी लोग्‍न्याले आफ्‍नी स्वास्नीसित सुनायो छ । दुवै लोग्‍न्या स्वाइनीले सल्लाह अर्यापछि बल्लापल्ला घरमा बिल्लो कतै छकी भनी खोज्यो छ । एका घरवाटी होइ एक बिल्लाको छाउनु आनेर निकरी पाल्यो छ । तापति अझ तनका चेलो भयो छ । अज लोग्‍न्या स्वास्नी काम भान छोड्याका रैनछन् । लोग्‍न्या स्वास्नी काम गयाका बेला त्यो साप तिनका चेला सुतायाका कोठा आयो छ र बालक काटु भन्ना बिल्लाले धेक्यो छ र बिल्लाले तै सापका तिन टुक्र पारी मार्यो छ । बिल्लाका मुख भरी रगत लाग्याको रछ । बिल्लाले सोच्यो छकी आज मुइले मेरो मालिकको छोरा बचाया कतिबेला मालिक आउला मुख देखाउन्‍या छ्या भनी बिल्लो अत्यास्याको रछ । मालिकनी कामबाट आउन्‍या बेला देलैनो बस्याको रछ ।

मालकनीले हेद्या बिल्लाको मुखमा रगत लाग्याको धेक्यो छ । अहो भगवान बाधै मेरा छोरा खान्यो यै विल्लोर छ आज मौका पर्यो भनी केही नसोची कामबाट आन्याको आसीले हानी तै विल्ला मारी दियो छ । हत्त नपत्त भित्र आफ्ना चेला भयाका ठाउँ भाना त चेला ओछ्यानमा भानात चेलो खेली राको रछ उइका नजिक सापको तीन टुक्रा धेकी छ, अहौ मेरो चेला बचाउन्या विल्ला मार्या भनी सारै पस्ता अरि छाती पिटीपिटी रुन लागी छ ।

स्रोत : जगत बहादुर चलाउने

वर्ष : ५६

४.८.३ कथानक

प्रस्तुत बिरालो मारेजसी पस्ता कथामा एउटा गाउँमा युवायुवती रहनु, तिनीहरूले खेतीपाती गरि जीवन चलाउनु, केही वर्षपछि छोराछोरी हुनु, नजिकै सर्पको ओडार रहनु, आफ्ना साना छोराछोरी एकलै छोडी लोग्ने स्वास्नी खेतमा जानु, कालो सर्प आएर छोराछोरी डसेर मारुनु, यो घटना दुई तीन पटक दोहोरिनु, लोग्ने स्वास्नीले बिरालो पाल्ने योजना बनाउनु, बिरालो ल्याउनु, छोरालाई घरमा छोडी लोग्ने स्वास्नी खेतमा जानु, कालो सर्प आई छोरालाई टोक्न खोज्नु, बिरालोले सर्पलाई तीन टुक्रा गरि मारुनु, बिरालाको मुखमा रगत लाग्नु, बिरालो ढोकामा गई बस्नु, मालिकनी आउनु, बिरालाको मुखमा रगत देख्नु, उसले छोरा मारुने बिरालो हो भनी बिरालोलाई मारुनु, भित्र आउँदा छोरा खेलिरहेको देख्नु, छेउमा सर्प मरेको देख्नु, आदि यस कथाका मुख्य घटना हुन् ।

यसको रैखिक ढाँचा अनुसार युवायुवतीले बिहे गर्नुदेखि छोराछोरी पाउनुसम्मको घटनालाई कथाको आदि भाग र छोराछोरी डसेर मारुनुदेखि बिरालोले सर्पलाई मारेको घटनासम्म कथाको मध्य भाग मान्न सकिन्छ । त्यस्तै बिरालाको मुखमा रगत देख्नुबाट छोरा खेलिरहेको घटनासम्मलाई कथाको अन्त्य भाग मान्न सकिन्छ ।

४.८.४ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत बिल्लो मारेजसी पस्ता कथामा युवायुवती, छोरा, सर्प र विरालो पात्रका रूपमा आएका छन् । यी पात्रहरू मध्ये युवती र सर्पको भूमिका प्रमुख देखिन्छ भने विरालाको भूमिका सहायक रहेको छ । छोराछोरी गौण पात्रका रूपमा आएका छन् । यहाँ प्रमुख पात्र युवती, सर्पको चरित्रचित्रण निम्नानुसार गरिएको छ ।

१) युवती

प्रस्तुत कथाको सुरुदेखि अन्त्यसम्म सक्रिय रूपमा आएकी युवती कथाकी मुख्य पात्र हुन् । छोराकी आमा किसानकी श्रीमतीका रूपमा उनको चरित्र आएको छ । साना छोराछोरी घरमा एकलै छाड्न बाध्य पात्र पनि हुन् । मुटुका टुक्रा छोराछोरी सर्पको टोकाइबाट विवश पीडित पात्र पनि हुन् । दुःख पीडामा विचलित नभई त्यसको समाधान खोज्ने सहनशील पात्र भएपनि वास्तविकता नबुझी शंकाकै आधारमा विरालो मारी पछुताउने पात्र पनि हुन् । भूमिकाका आधारमा उनलाई प्रमुख, वर्गीय, अनुकूल, गतिशील, वद्ध र मञ्चीय पात्रका रूपमा चिनाउन सकिन्छ ।

२) सर्प

सर्प कथाको मानवेतर पात्र भएपनि यसको भूमिका सुरुदेखि अन्तिमसम्म सक्रिय रूपमा आएको छ । यसको दुष्ट चरित्रले मानवीय जीवनलाई अफ्यारो परेको छ । अन्तमा यसले विरालाको सिकार भई जीवन गुमाएको छ । कथाको उद्देश्य र कथानक अनुकूल सर्पको चरित्र स्वभाविक, सहज र प्रभावकारी नै देखिन्छ ।

३) विरालो

विरालो यस कथाको सहायक पात्र भएपनि यसको भूमिका महत्वपूर्ण छ । उसले आफ्नो मालिकका छोराछोरी मार्ने सर्पलाई तीन टुक्रा पारी मार्न सफल भएको छ । यसर्थ ऊ मानवीय रक्षक हो । तर

अन्तिममा असल काम गर्दा सम्मान पाउनुको सट्टा पुरस्कारका रूपमा मृत्यु भोग्न विवश पात्रका रूपमा बिरालोलाई चिनाउन सकिन्छ । ऊ एक कर्तव्यपरायण पात्र पनि हो ।

४.८.५ परिवेश

प्रस्तुत बिल्लो मारेजसी प्रस्ताव लोककथाको स्थानिक परिवेशका रूपमा गाउँघर, खेतबारी, ओडार, सुत्ने कोठा, ढोका, आदि ठाउँ आएका छन् । बुढाबुढी काम गर्ने खेतबारी, सर्प बस्ने ओडार, छोराछोरी सुताउने कोठाले कथाको स्थानिक परिवेशलाई जीवन्त बनाएको छ । कथाको कालिक परिवेशमा लोकजीवनलाई नै मान्न सकिन्छ ।

४.८.६ कथोपकथन

प्रस्तुत बिल्लो मारेजसी प्रस्ताव लोककथाको कथोपकथन अत्यन्त सरल, संक्षिप्त, आकर्षक र पात्रानुकूल सार्थक रहेको छ । श्रीमान् र श्रीमतीकाबीचमा सर्पबाट बच्न बिरालो पाल्ने विषयमा भएको संवादले कथालाई गतिशील बनाउन सहयोग गरेको छ । कथाको संरचना र पात्र अनुसार यसको कथोपकथन उपयुक्त र कौतुहलपूर्ण नै छ ।

४.८.७ द्वन्द्व

प्रस्तुत बिल्लो मारेजसी प्रस्ताव लोककथामा बाह्य र आन्तरिक द्वन्द्वको प्रयोग भएको छ । आन्तरिक द्वन्द्वका रूपमा श्रीमान् र श्रीमतीका मनमा कसरी सन्तती बचाउने भन्ने वैचारिक उथलपुथल भएको घटनाले पुष्टि गर्दछ । त्यस्तै आफ्नो छोरा बचाउने बिरालो मारिसकेपछि श्रीमतीले गरेको पश्चतापलाई पनि आन्तरिक द्वन्द्व मान्न सकिन्छ । बाह्य द्वन्द्वका रूपमा सर्प र बच्चा तथा सर्प र बिरालाबीच भएको शक्ति सङ्घर्षलाई लिन सकिन्छ ।

४.८.८ उद्देश्य

प्रस्तुत लोककथाको उद्देश्य लोक जीवनलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्नुका साथै कुनै पनि मानिसले सोच विचार नगरी हतारमा काम गर्दा पछुताउनुपर्छ भन्ने सन्देश दिनु पनि हो । त्यस्तै सबै व्यक्ति दुष्ट

व्यवहारका हुँदैनन् तसर्थ सबैलाई एउटै आँखाले हेर्नु गलत हुन्छ र हामीले आफ्नो जिम्मेवारी पूर्ण रूपमा निर्वाह गर्नुपर्छ भन्ने नैतिक शिक्षा विरालाको चरित्रबाट लिन सकिन्छ ।

४.८.९ भाषाशैली

हरेक लोककथाको आफ्नै शैली हुन्छ । यस बिल्लो मारेजसी प्रस्ताव लोककथाको भाषा सरल नै रहेको छ । कथामा प्रयोग भएको स्थानीय भाषाका शब्दले कथाको मौलिकपनलाई झल्काएको छ । यस कथाको शैली वर्णनात्मक र संवादात्मक किसिमको रहेको छ ।

४.९ निष्कर्ष

यस परिच्छेदमा बभाङ्ग छबिसपाथिभेरा गाउँपालिका वडा नं. ६, ७ र दुर्गाथली गाउँपालिका वडा नं. ५, ७ क्षेत्रका विभिन्न ठाँउमा प्रचलित लोककथाहरूलाई लोककर्मिहरूबाट स्वाराङ्कन गराई बभाङ्गी भाषामा लिपिबद्ध लोककथालाई मानिस र पशुपंक्षी, सामाजिक एवं पौराणिक कथामा विभाजन गरिएको छ । मानिस र पशुपंक्षी सम्बन्धी लोककथामा पिउच्या र उद्या, मालबाखो, घीउ घसाई, बोक्या र ढाङ्या लोक कथा रहेका छन् भने सामाजिक लोककथामा ससुरालीको खान्की, सौतेनी आमा र मुल्या छोरोको कथा पर्दछन् । पौराणिक कथामा बिल्लो मारे जसी पस्ता लोककथा रहेको छ ।

पाँचौं परिच्छेद

उपसंहार तथा निष्कर्ष

५.१ अध्ययनको सारांश

प्रस्तुत अध्ययनमा बझाङ जिल्लाको छबिसपाथिभेरा गाउँपालिका वडा नं. ६, ७ र दुर्गाथली गाउँपालिका वडा नं. ५, ७ क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूको अध्ययन सङ्कलन र वर्गीकरण गरिएको छ। यसमा बझाङी भाषिकामै लोक कथाहरूलाई लिपिबद्धगरी प्रचलित लोककथाहरूको अध्ययन गरिएको छ।

प्रस्तुत अध्ययनको पहिलो परिच्छेदमा विषयको परिचय दिई मुख्य समस्या र त्यसको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समिक्षा, अध्ययनपत्रको औचित्य र महत्व, अध्ययनको सीमाङ्कन, अध्ययन विधि र अध्ययनपत्रको रूपरेखा निर्धारण गरिएको छ।

दोस्रो परिच्छेदमा छबिसपाथिभेरा गाउँपालिका (वडा नं ६ र ७) र दुर्गाथली गाउँपालिका (वडा नं ५ र ७) क्षेत्रको भौगोलिक परिचय, जनसङ्ख्या, जातीय विवरण, साक्षरतादर, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था आदिवारे छोटकरीमा चर्चा गरिएको छ।

तेस्रो परिच्छेदमा लोकसाहित्यको प्रमुख विधा लोककथाको परिचय, परिभाषा, तत्व, वर्गीकरण र लोककथाका विशेषतासहित सैद्धान्तिक आधारको छोटकरीमा चर्चा गरिएको छ।

परिच्छेद चारमा बझाङ जिल्लाको छबिसपाथिभेरा गाउँपालिका वडा नं. ६, ७ र दुर्गाथली गाउँपालिका वडा नं. ५, ७ क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूको अध्ययन सङ्कलन गरी ती कथाहरूलाई लोककथाको तत्वहरूका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ र परिच्छेद पाँचमा समग्र अध्ययन पत्रको सारांश तथा अध्ययनको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ।

५.२ अध्ययनको निष्कर्ष

लोककथा लोकसाहित्यको अत्यन्त प्राचीन र लोकप्रिय विधा हो। जसको अस्तित्व संसारभरि नै व्यापक छ। संसारका सबै भाषा, जाति, क्षेत्र र स्थानमा लोककथाको अस्तित्व जीवित पाइन्छ। त्यसकारण नै लोककथा सुन्ने र सुनाउने चालचलन मानव सभ्यताको प्राथमिककालदेखि नै आरम्भ भै हालसम्म पनि

कायम रहेको देखिन्छ । यो विधा एकादेशवाट अर्का देशमा पनि सर्न सक्दछ, अनि आफ्नै देश तथा क्षेत्रको उत्पत्ति पनि हुन सक्छ । नेपाली लोककथाले नेपाली जाति, संस्कृति धर्म आदिको ऐतिहासिक रेखाङ्कन र सीमाङ्कन गर्ने काम गरेको छ । लोककथा सुन्न र सुनाउन कुनै औपचारिक अवसर र ठाउँ आवश्यक पर्दैन तर पनि नेपाली लोककथा बेलुका अगेनाको वरिपरि आगो ताप्दै वा खानपिनपछिको बसाईमा भन्ने र सुन्ने गरिन्छ । त्यसै गरी केटाकेटीलाई सुताउन, भुलाउन पनि रोचक लोककथा बुढापाखाले सुनाउने गर्दछन् ।

लोककथा लोकजीवनमा पाइने घटना, चरित्र, सोचाइ, विचार, संस्कार, परम्परा आदि लोकमानसको चित्र उतारिएको विधा हो । यी विभिन्न विषयवस्तुलाई आवश्यक पात्र संयोजन र व्यवस्थापन गरेपछि मात्र लोककथाको निर्माण हुन पुग्दछ । तत्त्वगत रूपमा उल्लेख गर्नु पर्दा लोककथामा कथानक, पात्र, परिवेश, उद्देश्य र भाषाशैली अनिवार्य मानिन्छन् यसै गरी यसको विशेषता अन्तर्गत उपदेशात्मकता, कल्पनाको बाहुल्यता, भाषिक सरलता, कथावस्तुको रोचकता, मानवीयवृत्तिको प्रस्तुति, ऐतिहासिकता, धार्मिकता, भाग्यमाथि विश्वास, प्रकृतिमूलकता आदि पर्ने गर्दछन् । यसरी लोककथा लोकसाहित्यको प्रमुख विधा मानिन्छ । यसैलाई आधुनिक कथा, उपन्यास, लोकनाटक, चलचित्र आदिको आधार स्तम्भको रूपमा लिने गरिन्छ । प्राचीन मानव समुदायमा शिक्षादीक्षा अर्ती उपदेश जस्ता कुराहरू लोककथाको माध्यमबाट दिइएको पाइन्छ । लोककथा लोकजीवनको ऐतिहासिकता आर्थिक, राजनीतिक, सामाजिक, पुरातात्तिक आदि विषयको खोजीनीति गर्ने क्रममा यसको भूमिका अझ महत्त्वपूर्ण देखिन्छ ।

बझाङ जिल्लाको छबिसपाथिभेरा तथा दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्र प्राकृतिक सौन्दर्य र लोकसंस्कृतिले भरिपूर्ण भएको ठाउँ हो । यहाँ विभिन्न डाँडापाखा, खोलानाला, जिउँला आदि मनोरम ठाउँहरूका साथै दुर्गादेवीको मन्दिर, बाठपाला देवता, महालिङ्ग देवता धल्लेउ देवताका मन्दिरहरू धार्मिक र संस्कृतिले सिर्जिएको छ । यहाँको यो क्षेत्र उपत्यका जस्तो रहेको थलीजिउँलाको संस्कृति परम्परादेखि चल्दै आएको यसको आफ्नो छुट्टै प्राचीन पहिचान छ । यस्तै धार्मिक, सांस्कृतिक, प्राकृतिक रूप आदि विभिन्न हिसावले धनी यस छबिसपाथिभेरा तथा दुर्गाथली गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको पनि लोक परम्परा रहेको पाइन्छ । यसै क्षेत्रमा रहेका विभिन्न लोककथाहरूलाई सामाजिक तथा किंवदन्ती र पौराणिक विषयवस्तुमा एकीकृत गर्ने प्रयास गरिएको छ । यिनै लोककथाहरूको सङ्कलन गरी तिनलाई लोककथाको विषयको आधारमा विश्लेषण पनि गरिएको छ । छबिसपाथिभेरा तथा दुर्गाथली

गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूले त्यस क्षेत्रको स्थानीय भाषाको प्रयोगले मौलिकपन थप्नुका साथै विभिन्न धर्म, संस्कृति, मनोरञ्जन, नीति, उपदेश, ज्यादु टुनामुना, वीरता, काल्पनिकता आदि कुराहरूलाई प्रधानता दिएको पाइन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

उपाध्याय, रामभक्त (२०५७), “बभाडी देउडा गीतको अध्ययन”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

उपाध्याय, विष्णुभक्त (२०५८), “बभाड थलाराका प्रमुख फागहरू सङ्कलन र विश्लेषण”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

खड्का, श्याम बहादुर (२०७३) **मस्टो संस्कृति र परम्परा**, काठमाडौं : एकता बुक्स थापाली

गिरी, जीवेन्द्रेदेव र पराजुली, मोतीलाल, (२०५८), **नेपाली लोकसाहित्य रूपरेखा**, ललितपुर : साभाप्रकाशन

गिरी, धन (२०६५), “बभाडी गाउँखाने कथाको अध्ययन”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

जोशी, गोकूलराज (२०५९), “बभाड जिल्लाका गाउँखाने कथाको अध्ययन”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

जोशी, महेन्द्रराज (२०६६), “नेपाली लोककथाको सङ्कलन तथा अध्ययन परम्परा”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

जोशी, लक्ष्मीकान्त (२०६८), “बभाड जिल्लामा प्रचलित लोककथाको अध्ययन”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

जोशी, हितराज (२०६९), “बभाडी संस्कृतिमा भूओगीतको अध्ययन”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

दहनी, विष्णुबहादुर (२०६५), “बभाड जिल्लाको बारमासे गीतको अध्ययन”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

दौल्याल, विष्णुबहादुर (२०६५), “बभाड थलीनौबिसमा प्रचलित मागलहरूको अध्ययन”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

थापा, धर्मराज (२०६८), “बझाङ जिल्लाको छान्ता क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको अध्ययन”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

पराजुली, मोतीलाल (२०७१), **लोककथा सिद्धान्त र विश्लेषण**, काठमाडौं : विवेक सर्जिनशील प्रा.ली.।

पाण्डे, शिवराज (२०६९), “बझाङ थलाराका मागलगीतको अध्ययन”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

पुजारा, कृष्णराज (२०७५) “बझाङ जिल्लाको थलीनौबिस क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको विधातात्त्विक अध्ययन” अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

बन्धु, चुडामणि (२०५८) **नेपाली लोकसाहित्य**, काठमाडौं : एकता बुक्स थापाथली ।

रोकाया, कृष्णबहादुर (२०६८), “बझाङ जिल्लाको भूओगीतको सङ्कलन र विश्लेषण”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

रोकाया, गोरखबहादुर (२०७४), “बझाङ जिल्लाको थलीनौबिस क्षेत्रमा प्रचलित महालिङ्ग देवताको फागको अध्ययन”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

सोती, विस्वराज (२०६२), “बझाङी धमारीको सङ्कलन र अध्ययन”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

परिशिष्ट तालिका सूची

क्र.स	लोककथाको शीर्षक	सूचकको नाम	ठेगाना
क	मानिस तथा पशुपक्षीका लोककथाहरू		
१	पिउर्या र उद्या	जय बहादुर धामी	छबिसपाथिभेरा ७
२	मालबाख्रो	कमलादेवी धामी	दुर्गाथली ५
३	घिउ घसाइ	हंसीदेवी पुजारा	छबिसपाथिभेरा ६
४	बोक्या र ढाड्या	लालमती पुजारा	छबिसपाथिभेरा ६
ख	सामाजिक लोककथाहरू		
१	ससुरालीको खान्की	कृष्ण बहादुर दौल्याल	दुर्गाथली ७
२	सौतेनी आमा	मान बहादुर धामी	दुर्गाथली ५
३	मुल्या छोरो	जगत बहादुर चलाउने	छबिसपाथिभेरा ६
ग	पौराणिक लोककथाहरू		
१	बिल्लो मारे जसी पस्ता	जगत बहादुर चलाउने	छबिसपाथिभेरा ६